

Kritička promišljanja života i djela Dubrovčanina Matije Bana

Saltarić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:950824>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ANA SALTARIĆ

**KRITIČKA PROMIŠLJANJA ŽIVOTA I
DJELA DUBROVČANINA MATIJE BANA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ANA SALTARIĆ

**KRITIČKA PROMIŠLJANJA ŽIVOTA I
DJELA DUBROVČANINA MATIJE BANA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Krešimir Bušić

Zagreb, 2023.

Sažetak

Tijekom dugoga i burnoga 19. stoljeća teritorije hrvatskih zemalja i pokrajina pod Osmanskim Carstvom zahvatili su procesi razvitka nacionalne svijesti i političkih borbi za osamostaljenje. Među stanovništvom postrepublikanskoga Dubrovnika razvio se osjećaj političke i kulturne posebnosti koji je pogodovao kasnijem razvitku Srbo-katoličkoga pokreta, dok su se u Srbiji, tadašnjem Beogradskom pašaluku, oblikovali začeci posebne nacionalne ideologije. Tadašnji ministar unutarnjih poslova Kneževine Srbije Ilija Garašanin smatra se kodifikatorom velikosrpske ideje iznesene u dokumentu „Načertanije“. Taj tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike nastao je pod utjecajem poljske emigrantske politike, točnije, njezinih težnji usklađenih s velikosrpskim težnjama Garašanina i njegovih prethodnika. S tim prvim velikosrpskim programom predviđala se obnova Dušanova Carstva, to jest širenje države na štetu susjednih zemalja i naroda. Za realizaciju programa Garašanin je predvidio organiziranje tajne obavještajne službe te razgranat sustav i prostor promidžbe. Među prvim propagatorima i širiteljima srpske misli, istaknuo se Dubrovčanin Matija Ban. Ovaj rad analizirat će djelovanje Matije Bana, iz redova hrvatskoga naroda, kao suradnika u velikosrpskoj promidžbi Ilije Garašanina.

Summery

During the long and rapturous 19th century territories of Croatian countries and provinces under the Ottoman Empire were affected by the development of national question and political struggles for independence. Among the population of postrepublican Dubrovnik a sense of political and cultural particularity was developed which favored the later development of Serbian-catholic movement, while in Serbia, then Belgrade pashaluk, the beginnings of a special national ideology took shape. Ilija Garašanin, then minister of internal affairs of the Principality of Serbia, is considered the codifier of the Greater Serbian idea presented in the document „Načertanije“. This secret file of Serbian national and foreign policy was created under the influence of Polish emigrant policy, more precisely, its aspirations aligned with the Greater Serbian aspirations of Garašanin and his predecessors. With that first Great Serbian program, the restoration of Dušan's Empire was foreseen as expansion of the state to the detriment of neighboring countries. For the implementation of the program, Garašanin envisioned the organization of a secret intelligence service and a branched system and area of publicity. Matija Ban from Dubrovnik stood out among the first propagators and spreaders of Serbian thought. This paper will analyze the activities of Matija

Ban, from the ranks of the Croatian people, as a collaborator in the promotion of Ilija Garašanin.

Ključne riječi

Dubrovačka Republika, Kneževina Srbija, Ilija Garašanin, „Načertanije“, propagandna djelatnost, Matija Ban

Keywords

Republic of Ragusa, Principality of Serbia, Ilija Garašanin, „Načertanije“, propaganda activity, Matija Ban

Sadržaj

Uvod.....	1
Društveno-politička i povijesna zbivanja u Dubrovniku u 19. stoljeću	4
Razdoblje prije ukinuća Dubrovačke Republike	4
Razdoblje poslije ukinuća Dubrovačke Republike.....	7
Razdoblje hrvatskoga narodnoga preporoda	10
Društveno-povijesna i politička zbivanja u Srbiji u 19. stoljeću.....	14
Prvi srpski ustanak.....	15
Drugi srpski ustanak	19
Kneževina Srbija.....	22
Tajni program srpske nacionalne i vanjske politike „Načertanije“	27
Uzroci i okolnosti nastanka	28
Sadržaj	32
Propagandna djelatnost.....	36
Matija Ban	39
Tajno demokratsko panslavističko društvo	39
Politički rad.....	41
Književni rad	48
Berlinski kongres 1878. godine.....	53
Zaključak.....	56
Popis korištene literature	58

Uvod

U ovom diplomskom radu istražuje se politička i kulturna biografija dubrovačkoga književnika i diplomata Matije Bana u razdobljima prve polovice 19. stoljeća s naglaskom na njegov politički rad na ideji ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda pod patronatom Srbije.

Rad obrađuje dugo i burno stoljeće koje je na prostorima Europe, nakon Francuske građanske revolucije i Napoleonovih ratova, nastupilo radikalnim promjenama u svim područjima ljudskoga života. Tekovine revolucije i Napoleonove vlasti označile su slom feudalno-apsolutističkoga načina vladanja te pojavu ideja liberalizma i nacionalizma kojima su načela konzervativnoga svjetonazora dovedena pred iskušenje. Stoga je među mnogim europskim narodima, naročito onima koji nikada nisu imali svoju državnu samostalnost ili su je tijekom ranijih razdoblja izgubili, započeo proces razvitka nacionalne svijesti i političkih borbi za osamostaljenje u obliku nacionalnih pokreta koji su postali glavnom značajkom 19. stoljeća. Navedene su se ideje proširile cijelim kontinentom, no težište istraživanja ovoga rada usmjereno je na područje hrvatskih zemalja, točnije Dubrovnika, te Srbije kao sastavnice Osmanskoga Carstva. Upravo su potreba za jedinstvenim hrvatskim jezikom, teritorijalnim ujedinjenjem te pritisci mađarizacije poticali hrvatski narodni preporod, dok se nestabilno unutarnje stanje na prostorima Osmanskoga Carstva oblikovalo uslijed zakašnjelih i nedjelotvornih reformi. U Srbiji, tadašnjem Beogradskom pašaluku, izbijale su pobune koje su prerasle u borbe za oslobođanje od turske vlasti, a istovremeno su se oblikovali začeci posebne nacionalne ideologije koja je podrazumijevala teritorijalna proširenja na štetu drugih naroda. Brojni pojedinci i izvan granica pašaluka pružili su potporu toj ideologiji izražavajući srpsku misao prvotno s kulturnoga, a potom s političkoga gledišta.

Rad je koncepcijski podijeljen na nekoliko poglavlja u kojima se iznosi pregled ključnih zbivanja na prostorima hrvatskih zemalja i Beogradskoga pašaluka tijekom 19. stoljeća kako bi se razumjele okolnosti formiranja političkih misli pretočenih u program nacionalne politike srpske kneževine. Također, istražuje se društveno-politički rad pojedinaca za realizaciju ideja u spomenutom programu. U prvom se poglavlju opisuju povijesne i društveno-političke okolnosti koje su prevladale na prostoru nekadašnje Dubrovačke Republike u razdobljima Napoleonovih ratova, francuske uprave, tijekom koje je višestoljetna postojanost Republike nestala, te austrijske vlasti uspostavljene nakon Bečkog kongresa. Posebni naglasak stavljen je na razdoblje hrvatskoga narodnoga preporoda tijekom kojega su se formirali začeci kasnijega Srbo-katoličkoga pokreta. Zatim se u drugom poglavlju iznosi povijesni pregled zbivanja na prostorima Beogradskoga pašaluka, točnije srpskih ustanaka, s

detaljnijim opisima uzroka, tijeka i posljedica istih. Kao jedna od istaknutijih posljedica bila je formiranje velikosrpske ideologije u pisanom obliku. Tako se program srpske nacionalne i vanjske politike nazvan „Načertanije“ obrađuje u zasebnom poglavlju navodeći okolnosti nastanka, uz koje je usko vezana poljska emigrantska politika, i sadržaj teksta. Usporedo s time prikazuje se i ključna uloga ministra unutarnjih poslova Kneževine Srbije Ilije Garašanina koji je za realizaciju iznesenih ideja predvidio propagandnu djelatnost s posebnim sustavom i prostorom djelovanja. Upravo je jedan od bliskih suradnika bio Dubrovčanin Matija Ban čija se uloga i dužnosti u propagandnoj djelatnosti istražuju u posebnom poglavlju. Rad je zaključen s Berlinskim kongresom iz 1878. godine na kojem je Srbija stekla neovisnost, a Austro-Ugarska pravo upravljanja nad Bosnom i Hercegovinom koja je i dalje pravno bila dio Osmanskoga Carstva, tada već prozvanoga „bolesnika na Bosporu“.

U radu se nastojalo dokazati kako je tajni dokument, često smatran i prvim političkim velikosrpskim programom, „Načertanije“ imao potporu i stanovnika hrvatskih zemalja. Potom se nastojala istražiti i dokazati uloga Matije Bana, iz redova hrvatskoga naroda, kao agenta i rukovoditelja u velikosrpskoj promidžbi Ilije Garašanina. Kako bi se to dokazalo postavila su se sljedeća istraživačka pitanja: tko je bio Matija Ban, koju je ulogu imao u Garašaninovoj propagandi te koje je dužnosti obavljao utječući tako na formiranje kasnijega Srbo-katoličkoga pokreta u Dubrovniku.

Da bi se odgovorilo na postavljena pitanja korištena je deskriptivna analiza korisne stručne historiografske, sociološke i druge literature srodnih znanosti. Tako su upotrebljena mnoga djela raznih autora koji su svojim istraživanjima i tumačenjima nastojali predstaviti sintezu događaja zaista burnoga stoljeća. Za uvid u političko, gospodarsko, kulturno i društveno stanje nekadašnje Dubrovačke Republike poslužilo je djelo Stjepana Ćosića, „Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)“, koje se smatra najobuhvatnijom sintezom znanstvenih spoznaja o tom razdoblju dubrovačke povijesti. Zatim, knjiga Josipa Berse, „Dubrovačke slike i prilike“, kojom je autor kroz brojne anegdote, događaje i običaje nizaopise društvenih i političkih promjena, te djelo „Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata“, glavnih urednika Mirka Valentića i Lovorke Ćoralić. Za uvid u povijesna, društvena i politička zbivanja na prostoru Srbije u 19. stoljeću poslužila su djela „Istorija Jugoslavije“, Vladimira Ćorovića, potom „Osmansko Carstvo“, Josefa Matuza te „Pojam i biće srpske nacije“, Lazara Vrkatića. Pri analizi okolnosti nastanka i sadržaja teksta „Načertanija“ korištena je knjiga Petra Šimunića, „Načertanije“ - tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike“, koja uz to obrađuje i temeljne probleme hrvatsko-

srpskih odnosa, potom dva članka Piotra Žureka i još neka ranije spomenuta djela. Istraživanje života i djela Matije Bana temeljilo se na ranije spomenutim djelima, ali i na knjigama Nikole Tolje, „Dubrovački Srbi katolici“, Ive Banca, „Dubrovački eseji“, Damira Agičića, „Tajna politika Srbije u 19. stoljeću“ i drugih, koji su svojim dugogodišnjim istraživanjima dali značajni doprinos pri rasvjetljavanju pojave Srbo-katoličkoga pokreta u Dubrovniku i djelu Matije Bana. U radu su također zastupljeni brojni znanstveni članci raznih autora koji se bave navedenim temama.

Društveno-politička i povijesna zbivanja u Dubrovniku u 19. stoljeću

Prethodno 18. stoljeće razdoblje je nagloga demografskoga, gospodarskoga i kulturnoga razvoja. Pojava novoga misaonoga pokreta predstavljala je izazove za konzervativne svjetonazore europskoga društva u kojem je i dalje prevladavala stroga staleška podjela s dominantnim plemstvom. Vjera u ljudski razum i borba za ljudska prava i jednakosti temeljna su obilježja prosvjetiteljstva, a ona su uz druge gospodarske i političke čimbenike utjecala na jedan od najistaknutijih događaja toga stoljeća, Francusku revoluciju. Francuska građanska revolucija bila je dinamičan proces čije su se posljedice odrazile na čitav europski kontinent i daljnju povijest ostalih europskih naroda. Za brojne tradicionalne države rušenje feudalnoga poretka te uspostavljanje građanskoga društva označilo je vrijeme velikih iskušenja koja su dosegla vrhunac tijekom Napoleonovih ratova. S ciljem sprječavanja širenja revolucionarnih ideja, konzervativni su se vladari udružili u antifrancuske koalicije i pokrenuli niz oružanih sukoba koji su poprimili značajnije razmjere dolaskom Napoleona Bonapartea na francusko prijestolje. Takvi događaji zahvatili su i hrvatske zemlje koje su se u tom razdoblju postupno oslobađale od turske vlasti. Hrvatski je prostor koncem te početkom novoga 19. stoljeća bio teritorijalno, gospodarski, politički i kulturno razjedinjen. Naime, uoči ratova antifrancuskih koalicija teritoriji Banske Hrvatske, Međimurja, Rijeke, Vojne krajine i dio Istre bili su pod upravom Austrijske Carevine, a veći dio Istre, Kvarnerski otoci, Dalmacija i Boka kotorska bili su u sklopu Mletačke Republike.¹ Jedini nezavisni i samostalni teritorij bila je Dubrovačka Republika koja je, s obzirom na svoju povijest i samostalnost, intenzivno doživjela razdoblje prekida višestoljetne tradicije patricijske republike.

Razdoblje prije ukinuća Dubrovačke Republike

Dubrovačka Republika je u 19. stoljeće ušla u stanju relativnoga prosperiteta ostvarenoga prethodnim usponom pomorstva. Ranije godine obilježene su ratnom opasnošću, porastom sveopćega straha, vozarina i renta, a Republika kao jedina neutralna država na Sredozemlju uživala je osobite povlastice zbog kojih je dubrovačka flota ostvarila značajan uspjeh. U počecima Napoleonovih osvajačkih pohoda državna neutralnost održavala se diplomatskim načinima, no nadolazeći događaji pokazali su kratkotrajnost tih poteza te teritorijalnu transformaciju hrvatskih zemalja.² Vojni sukob između Francuske i Austrije tijekom 1796. godine odvijao se pretežno na prostoru sjeverne Italije na kojem je Francuska ostvarila niz pobjeda. Sljedeće je 1797. godine Bonaparte osvojio Veneciju što je rezultiralo

¹ VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. 345.

² ČOSIĆ. „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“. 177.

ukinućem višestoljetne postojanosti Mletačke Republike i potpisivanjem mirovnoga sporazuma u Campoformiju. Austrija je prema tom mirovnom sporazumu dobila teritorije nekadašnje Mletačke Republike; Veneciju, Istru, Kvarnerske otoke i Dalmaciju s Bokom kotorskom. Prvotna austrijska uprava na tim prostorima bila je kraćega vijeka jer su Velika Britanija, Rusija i Austrija organizirale novu, treću antifrancusku koaliciju koja je doživjela poraz u bitki kod Austerlitz 1805. godine. Taj poraz doveo je do potpisivanja Požunskoga mira prema kojemu su Habsburgovci Francuskoj prepustili upravu nad strateški važnim područjima; Venecijom, Istrom, Kvarnerskim otocima, Dalmacijom i Bokom kotorskom.³ Tijekom toga ratnoga sukoba Bonaparte je uvidio važnost istočne jadranske obale čije bi pripajanje označilo zatvaranje još jednoga obalnoga pojasa i dobivanje novih luka kao jakih uporišta za daljnji prodor na istok. Time je za Dubrovačku Republiku započelo razdoblje neizvjesnosti i diplomatskih nevolja. Naime, rascjepkanost jadranske obale nije odgovarala nijednoj zaraćenoj strani i time je dubrovačka državna neutralnost predstavljala problem, a uslijed ratne situacije dubrovačka je flota doživjela potpuni slom čime je glavna gospodarska grana Republike bila uništena.⁴ Daljnji osvajački planovi velikih sila nisu išli na korist Republike, štoviše, pretvorili su je poprištem sukoba. Oko Boke kotorske nastupile su komplikacije jer je vojska Austrijske Carevine prije odlaska samovoljno prepustila taj teritorij Rusima i Crnogorcima koji su potom nastojali spriječiti ulazak Francuza sa sjevera.⁵ Tako se Republika našla u okruženju dviju sila koje su je nastojale zauzeti i iskoristiti kao sredstvo za osvajanje Boke. Uznapredovale francuske trupe, pod zapovjedništvom generala Jacquesa Lauristona, zamolile su dubrovački Senat za prelazak preko teritorija Republike do Boke. U strahu od mogućega ruskoga zauzeća dubrovački je Senat 27. svibnja 1806. godine odobrio zahtjev Francuza označivši time početak okupacije.⁶ Vlastela je na temelju nehumanih postupaka rusko-crnogorskih četa diljem dubrovačkoga teritorija i datoga francuskoga obećanja zaštite suvereniteta donijela takvu odluku s kojom su se rusko-crnogorski napadi intenzivirali. Konstantni napadi s mora i s kopna prouzročili su otpor lokalnoga pučanstva kojem je u tim trenucima pomoć pružila francuska vojska, ali iz vlastitih interesa. Oružane

³ VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja 19. stoljeća*. 346.

⁴ COSIĆ. „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“. 178.

⁵ Prema knezu Adamu Czartoryskom, predstojniku Ministarstva vanjskih poslova Rusije, najveće značenje za ruske interese na zapadnom Balkanu imala je Boka kotorska. S toga područja trebala je biti provedena vojna operacija protiv Francuza u Dalmaciji, a i njegova koncepcija federativnoga uređenja na zapadnom Balkanu prvenstveno se odnosila na Crnu Goru i Boku kotorsku. Važno je naglasiti kako knez Adam nije namjeravao uništiti Dubrovačku Republiku već je pozivao na njezin ustroj i definiranje statusa u odnosu na Osmansko carstvo. Dubrovnik je smatrao sigurnosnom zonom koja dijeli ruske od francuskih položaja (ŽUREK. „Pad Dubrovačke Republike i ruska politika Adama Jerzyja Czartoryskog“. 169 – 172).

⁶ FORETIĆ. *Povijest Dubrovnika do 1808., Knjiga druga*. 441 – 448.

borbe nastavile su se i koncem ljeta iste godine kada je dužnost zapovjednika francuske vojske preuzeo general Marmont. Takvo stanje održalo se do potpisivanja Tilsitskoga mira 1807. godine nakon sukoba s novom antifrancuskom koalicijom. Potpisivanje toga mirovnoga sporazuma označilo je početak francuskoga utjecaja na Jadranu i preokret francuske politike prema suverenitetu Republike.

Tijekom dvogodišnje okupacije cjelokupni društveni, gospodarski i politički život bio je podređen francuskim osvajačkim planovima i potrebama. Tako su dubrovačka trgovina i pomorstvo zadobili težak udarac jer su dubrovački brodovi, smatrani neprijateljskima, bili zaplijenjeni i zapaljeni, a trgovina sa zaleđem prekinuta. Uslijedila je i transformacija životnoga prostora unutar zidina tako što su brojni samostani bili pretvoreni u vojarnje i bolnice, a u domove građana i vlastele uselili su se francuski časnici. Visoke kontribucije i nameti za izdržavanje francuskih trupa financijski su i materijalno iscrpili Republiku. Društveni i politički život bio je obilježen teškom krizom uvjetovanom podjelom dubrovačkoga plemstva na „salamankeze“ (staru vlastelu) i „sorboneze“ (novu vlastelu) unutar kojih su se, uslijed europske političke situacije i revolucionarnih ideja, oblikovale nove ideološke i političke struje koje su utjecale na nedjelotvornost Senata i neutralne politike.⁷ Tadašnja gospodarska i društvena struktura te vanjskopolitičke okolnosti najavili su skoriji kraj Republike. Dvogodišnja francuska okupacija završila je 31. siječnja 1808. godine s odlukom generala Marmonta o raspuštanju Senata i ukidanju dubrovačke nezavisnosti čime se sankcioniralo postojeće stanje. Odluka nije izazvala otpor što i ne iznenađuje s obzirom na to da je konačni cilj francuske politike bio raznim pritiscima što više iscrpiti Republiku i prisiliti Senat na povlačenje s vlasti.⁸ Višestoljetna je postojanost Republike ukinuta, kako kaže Foretić, jednom od najkraćih odluka u povijesti ukidanja neke države.⁹

⁷ ĆOSIĆ. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. 18 – 19.

Nakon velikoga potresa 1667. godine i pada broja vlastele nastupilo je teško gospodarsko i političko stanje za Republiku koju je dodatno opteretilo pitanje agregacije građanskih obitelji u redove patricijata. Postupak primanja građanskih obitelji doveo je do konačnoga raskola među vlasteoskim staležom. „Staru“ vlastelu koja je odbijala ženidbene veze s „novima“, smatrajući ih plemstvom drugoga reda, izvori od sedamdesetih godina 18. stoljeća nazivaju „salamankezima“, a pripadnike suprotnog mišljenja, koji su prihvatili „nove“ i s njima se rodbinski povezali, „sorbonezima“. Europska političko-društvena situacija koncem 18. stoljeća utjecala je na oblikovanje novih grupacija među dubrovačkim patricijatom. Ovisno o velesili na koju se Republika tada trebala osloniti u vanjskoj politici razlikuju se frankofilska, austrofilaska i ruskofilaska struja. Ovisno o unutarnjoj stabilnosti razlikuju se dvije skupine: „barbonatti“, konzervativni pristaše zemljovlasničke aristokracije te „marittimi“, manja grupacija vlastele orijentirana na pomorstvo (ĆOSIĆ, VEKARIĆ. *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. 68 – 69., 98.).

⁸ ĆOSIĆ. „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“. 187.

⁹ FORETIĆ. *Povijest Dubrovnika do 1808., Knjiga druga*. 465 – 466.

Razdoblje poslije ukinuća Dubrovačke Republike

Poslije ukinuća dubrovačko je područje zbog strateške i kulturno-povijesne važnosti izdvojeno kao zasebna teritorijalna cjelina u sklopu francuskoga Italskoga Kraljevstva sa središtem u Milanu. Razvoj francuske uprave u Dubrovniku može se podijeliti na dvije faze. Prva razvojna faza obuhvaćala je razdoblje od ukinuća Republike do formalnoga proglašenja Ilirskih pokrajina, a druga od početka funkcioniranja Ilirskih pokrajina do francuskoga poraza i početka austrijske uprave nad dubrovačkim područjem. Prvotna faza uprave započela je ukidanjem njezine samostalnosti, a obilježena je slomom staroga poretka, nestankom srednjovjekovnih društvenih institucija, običaja i propašću trgovine. Politički potezi uprave donosili su se u skladu s francuskim građanskim zakonom s ciljem uvođenja građanske jednakosti i razvlaštenja patricijata kao jedinoga političkoga subjekta. Imajući to na umu, razdoblje do formiranja Ilirskih pokrajina smatra se i upravno-pravnim provizorijem, to jest privremenim rješenjem do konačnoga.¹⁰ Tijekom sukoba s petom antifrancuskom koalicijom 1809. godine francuska vojska ostvarila je pobjedu u bitki kod Wagrama nakon koje je uslijedilo potpisivanje mira u Schönbrunnu. Prema tom mirovnom sporazumu austrijski car Franjo I. bio je prisiljen odreći se unutarjoaustrijskih zemalja, ostataka istočnojadranske obale i teritorija južno od Save, uključujući Vojnu krajinu. Taj je teritorij, s hrvatskim prostorom od Istre do Boke kotorske, Bonaparte administrativno ujedinio u „Ilirske pokrajine“ čime je započelo razdoblje druge francuske uprave nad dubrovačkim područjem.¹¹ Njihovim formiranjem osiguralo se provođenje kontinentalne blokade, prekinuo se dodir Austrije i Engleske morskim putem preko Hrvatskoga primorja i ojačala se francuska strateška pozicija za daljnji prodor na istok. Novi politički potezi uprave tekli su sporo i neujednačeno te su, uz sveopće ratne prilike, doveli do sve većega nezadovoljstva cjelokupne društvene strukture. Na dubrovačkom su području učestala novačenja, protivna tradiciji, i teška gospodarska kriza uzrokovali valove iseljavanja, a nemogućnost jasnijega definiranja vlasti, društveno-feudalnih odnosa te nametanje novih poreznih obveza izazvali su otpor svih slojeva stanovništva i najavili skoriji kraj francuske vlasti.¹²

Početak Napoleonovih ratova na istoku označio je i početak njegovoga kraja. Opće prilike na dubrovačkom području dodatno je rasplamsala podjela vlastele i građanstva oko pitanja budućnosti grada. Jedan dio vlastele težio je obnovi Republike i staroga sustava dok se

¹⁰ ĆOSIĆ. „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“. 187 – 192.

¹¹ VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja 19. stoljeća*. 349 – 351.

¹² ĆOSIĆ. „Dubrovnik u Ilirskim pokrajinama“. 38 – 52.

drugi prilagodio i prihvatio francusku upravu i službu. Građanstvo je odbijalo obnovu staroga sustava, a zbog propasti pomorstva i trgovine bili su izrazito nezadovoljni kao i seljaštvo kojega je mučila glad, novačenja i porezi.¹³ No budućnost dubrovačkoga područja ovisila je o napredovanju antifrancuskih sila, ponajprije Austrije i Velike Britanije, koje su organizirale nove odlučujuće oružane sukobe vršeći tako pritiske na francuske trupe. Napredovanjem savezničkih sila na prostorima Dalmacije francuska vojska napustila je Dubrovnik tijekom siječnja 1814. godine. Savezničke sile odgađale su riješiti pitanje obnove Dubrovačke Republike čija se budućnost otkrila na Bečkome kongresu na kojem je dubrovačkom predstavniku Mihiu Boni bilo onemogućeno sudjelovanje. Tako je Dalmacija s područjem bivše Republike i Bokom kotorskom proglašena austrijskom pokrajinom čime se Dubrovnik ponovno našao u zajednici s većinom hrvatskih zemalja.¹⁴

Godine 1816. odlukom cara Franje I. Dalmacija je, s dubrovačkim područjem i Bokom kotorskom, postala zasebna pokrajina bez ikakvoga oblika samouprave izravno podvrgnuta Beču sa službenim talijanskim jezikom. Novodobivene teritorije austrijska vlast trebala je upravno, politički i društveno urediti nakon godina podložnosti ratnim sukobima i neefikasnoj francuskoj upravi. Važno je naglasiti kako su tijekom prve polovice 19. stoljeća apsolutizam i centralizam bile dvije politike habsburškoga dvora prema kojima je cjelokupni sustav funkcionirao. Uz cara Franju I. glavni akter političkih zbivanja bio je ministar vanjskih poslova Clemens Wenzel Lothar von Metternich koji je provodio strogu upravnu centralizaciju, cenzuru i kontrolu nad svim područjima društvenoga života. Tijekom godina uprave Austrija je na prostoru Dalmacije iskazivala vojno-strateške interese te nije poduzimala značajnije korake ka gospodarskom i kulturnom napretku što je rezultiralo stagnacijom cjelokupnoga sustava. U društvenom smislu nastupilo je izazovno vrijeme u kojem se usporedo odvijao raspad srednjovjekovnih ostataka komunalnoga karaktera te oblikovanje građanskoga sloja. Novim se prilikama teško prilagođavalo seljaštvo koje je bilo na rubu egzistencije uslijed razdoblja oskudica i loših gospodarskih prilika. Tek se tijekom druge polovice 19. stoljeća poboljšalo općenito stanje konsolidacijom svih društvenih slojeva, naprecima pomorske privrede i vinogradarstva.¹⁵ Za razliku od stanovništva Dalmacije i Boke

¹³ ČOSIĆ. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. 97.

¹⁴ *Isto*. 109.

Nakon Bečkoga kongresa Dalmacija se našla u državnoj zajednici s ostalim hrvatskim zemljama unutar okvira Habsburške Monarhije, ali to nije bilo upravno ujedinjenje. Bečki dvor takav oblik ujedinjenja nije dopuštao smatrajući kako bi ujedinjenje tih hrvatskih zemalja ojačalo Hrvate koji bi potom s jakim Mađarima mogli zahtijevati preustroj Monarhije prema svojim interesima (VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. 356.).

¹⁵ *Isto*. 141 – 145.

kotorske koji su samo promijenili osobu vladara, stanovništvo dubrovačkoga područja ga je, nakon višestoljetne samostalnosti, po prvi puta dobilo. Takve okolnosti utjecale su na razvitak posebnih društveno-političkih procesa i svjetonazora Dubrovčana tijekom 19. stoljeća. Upravo je jedno od ključnih političkih pitanja nove vlasti bio odnos prema vlasteli i onima koji su težili za obnovom Republike. Pripadnici te skupine nezadovoljnika zadržali su svijest o višestoljetnoj državnoj tradiciji i posebnom identitetu razvijajući osjećaje averzije prema Austriji koju su, štoviše, smatrali „grobarom njihova višestoljetnoga postojanja“. Takav odnos nije bio trenutačan te se prenosio s generacije na generaciju, a jedan je dio vlastele odbijao ženidbene veze i nastavak svoje loze što je rezultiralo izumiranjem nekih vlasteoskih rodova.¹⁶ Austrijska vlast je zbog toga budnim okom pratila zbivanja među dubrovačkom vlastelom, ali i djelovanja Dubrovčana u inozemstvu nastojeći spriječiti bilo kakve oblike uzurpacije vlasti i unutarnje stabilnosti. Neutralizacija svakoga mogućega otpora sastojala se od raznih povlastica, primjerice oprosta od raznih davanja i novačenja te dodvoravanja kojima se hranila vlasteoska narcisoidnost. Uz povlastice bile su aktualne i restrikcije, primjerice zabrane ponovnoga postavljanja Orlandova stupa te za Dubrovčane najokrutnija, zabrana održavanja proslave Svetoga Vlaha. Takve političke mjere i neprekidne kontrole dokaz su austrijskoga straha od ponovnoga oživljavanja Republike. Poput dalmatinskoga društvenoga života i dubrovačko je zahvatilo razdoblje prethodnoga raspada srednjovjekovnoga aristokratskoga sustava i početaka razvitka građanskoga društva. No uslijed sporih odluka i koraka nove vlasti došlo je do stagnacije tih procesa. S padom životnoga standarda, siromašenjem i gospodarskom nemoći suočavali su se pripadnici svih društvenih skupina nekadašnje Republike, a velike probleme predstavljala su pitanja zemljišnih odnosa i položaja seljaštva koja su obilježila prvu polovicu 19. stoljeća. U novim državno-pravnim okvirima seljaštvo se nastojalo osloboditi naslijeđenih odnosa iz doba Republike, no vlastela je zbog opće loše situacije prodavala svoje posjede novijoj skupini zemljovlasnika koja je nastojala zadržati nepromijenjene odnose što je uzrokovalo napetosti i sukobe. Austrijska vlada pokušala je administrativnim načinima riješiti zemljišne probleme, ali sporost cjelokupnoga sustava i neplodne godine koje su uslijedile rasplamsale su nezadovoljstva i otpore kmetova. Sve do revolucionarne 1848. godine nisu se poduzimali značajniji koraci koji bi vodili ka izmjeni odnosa, štoviše, nastojanja vlasti bila su usmjerena na zaštitu prava i interesa zemljovlasnika, a otpori i siromaštvo uzrokovali su valove nasilja i iseljavanja kmetova.¹⁷

¹⁶ TOLJA. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. 69 – 70.

¹⁷ ČOSIĆ. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. 165., 205., 214., 257. i 271.

Razdoblje hrvatskoga narodnoga preporoda

Koncem 18. i tijekom prve polovice 19. stoljeća na prostorima Europe razvijali su se i odvijali narodni preporodi kao početne etape oblikovanja modernih nacija i građanskoga društva. Svaki narodni preporod imao je svoje posebnosti, vrijeme pripreme i faze trajanja, a glavni su im ciljevi bili postignuće nacionalno-jezične unifikacije i nacionalno-teritorijalne integracije.¹⁸ Na srednjoeuropskom prostoru, karakterističnom za podčinjene narode u sklopu velikih monarhija i carstava, odvijao se proces „etnonacionalizma“, to jest pri oblikovanju nacija težnja djelovanja stavila se na izgradnju jezično-kulturnoga identiteta, a potom na izgradnju nacionalne države. Tom su teritoriju, istočno od Rajne i južno od Alpa, pripadale i hrvatske zemlje u kojima su postojale određene zapreke pri ostvarivanju nacionalne integracije. Naime, nakon Bečkoga kongresa čitav je hrvatski prostor postao dio Habsburške Monarhije, ali ta teritorijalna ujedinjenost nije podrazumijevala upravnu, kulturnu i gospodarsku koje su bile osporavane tuđinskim utjecajima. Tako su Banska Hrvatska i Slavonija pripadale Ugarskoj, Vojna krajina bila je pod upravom Dvorskoga ratnoga vijeća u Beču, Dalmacija i Istra organizirane su kao zasebne austrijske pokrajine dok je Rijeka s Primorjem bila definirana kao „corpus separatum“, to jest, zasebno tijelo ugarske krune. Jedini nositelj državnopravnoga kontinuiteta bila je Banska Hrvatska s elementima bana, sabora i županija. Taj prostor bio je izložen konstantnim pritiscima mađarskoga plemstva koje je nastojalo ostvariti ideju jedinstvene mađarske nacionalne države od Karpata do Jadrana u kojoj bi jedini politički čimbenik bili Mađari, a službeni jezik mađarski. Uslijed razjedinjenosti i pritiska mađarizacije, ponajprije nametanja mađarskoga jezika kao službenoga i obvezatnoga u školama, poticao se hrvatski narodni preporod i borba za hrvatski standardni jezik koji u tim trenucima nije postojao. U uporabi su bili razni jezici pa se tako na područjima Banske Hrvatske koristio latinski jezik, na prostorima Dalmacije i Istre talijanski jezik dok se uglavnom nepismeno seljaštvo služilo jednim od triju hrvatskih narječja.¹⁹ Osim jezika, neujednačena je bila i grafija jer se stanovništvo služilo čak trima različitim slovopisima. Potreba za jedinstvenim jezikom naglašavala se i u prethodnim razdobljima, ali tijekom 19. stoljeća postala je sve glasnija i neophodnija. Iako su se preporodne ideje sporije širile na područjima Dalmacije i Dubrovnika u odnosu na Bansku Hrvatsku zbog loše gospodarsko-prometne strukture i gospodarsko-političke razjedinjenosti, ipak su pojedinci i dubrovačko nasljeđe odigrali značajnu ulogu pri rješavanju jezičnoga pitanja. Tako su,

¹⁸ VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. 366.

¹⁹ STANČIĆ. „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. 6 – 8.

koncem 18. stoljeća, djela talijanskoga profesora u dubrovačkoj gimnaziji Frana Marije Appendinija i dubrovačkoga leksikografa Joakima Stullija pridonijela izgradnji jedinstvenoga hrvatskoga jezika. U razdobljima ilirizma dubrovačka je baština, ponajprije književna i jezična pa politička, postala polazištem za kulturno-jezičnu te nacionalnu integraciju. Naime, naraštaj mladih intelektualaca na čelu s Ljudevitom Gajom²⁰ nastojao je suzbiti problem razjedinjenosti Hrvata ideologijom ilirizma koja je izražavala etničko i kulturno ujedinjenje južnih Slavena te se prihvatila ideja o oblikovanju standardnoga jezika za sve Južne Slavene na štokavskoj osnovici i bogatoj dubrovačkoj književnosti kao uzorom.²¹ Time je, uz djelovanje brojnih dubrovačkih jezikoslovaca i pisaca, došlo do povećanja pristaša ilirizma, a Dubrovnik je, uz Zagreb, postao središtem hrvatskoga jezičnoga izraza. Tijekom tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća produbila se veza između hrvatskoga sjevera i juga suradnjom brojnih Dubrovčana u preporodnim novinama. Posjet Ljudevita Gaja i Antuna Mažuranića Dubrovniku 1841. godine potaknuo je mlađe pripadnike preporoditeljskoga kruga na djelatnost, a kasnije i na preuzimanje vodstva pokreta afirmirajući se izvan Dubrovnika. Kada je 1843. godine bečki dvor, pod pritiskom Mađara, zabranio uporabu ilirskoga imena diljem hrvatskoga teritorija započela se provoditi stroga cenzura i kontrola koje su usporile već otegotni proces nacionalne integracije na prostorima Dalmacije i Dubrovnika. Odluka o uvođenju hrvatskoga jezika kao službenoga u sve urede i škole u Banskoj Hrvatskoj 1847. godine smatra se najvećom pobjedom hrvatskoga narodnoga preporoda, no preporodni je duh u Dalmaciji ipak ostao zarobljen uslijed novih političkih prijevora i revolucionarnih zbivanja. Višenacionalnu Austrijsku Carevinu tijekom 1848. i 1849. godine zahvatili su valovi revolucionarnih zbivanja, svaka prema potrebama i interesima pojedinoga naroda. Sva ta zbivanja pokretački su djelovala i na hrvatske krajeve budeći nadu za ostvarenje ideja hrvatskoga narodnoga preporoda. Na poziv Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga sastala se velika Narodna skupština koja je usvojila „Narodne zahtjeve“ u kojima su se izrazile želje hrvatskoga naroda, a jedna od njih bila je ujedinjenje Dalmacije s Vojnom

²⁰ Upravo je na oblikovanje Gajeve hrvatske nacionalne i slavenske ideologije utjecala teorija o ilirskom podrijetlu Južnih Slavena, legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu, koja je stvarala sliku slavenskoga jedinstva, te srednjoeuropska nacionalna koncepcija po kojoj je jezik glavno obilježje nacionalnoga identiteta kao i poznanstvo s Janom Kollárom, ideologom slavenske uzajamnosti. Gaj je bio upoznat sa slavističkom klasifikacijom slavenskih jezika (četiri jezika: ruski, poljski, češki i ilirski) za očuvanje slavenskog identiteta te s Kopitarovim i Šafaříkovim negiranjem hrvatskoga jezika. Družeci se s brojnim pripadnicima slavenskoga naroda upoznao se s kulturnim stanjem, književnim djelima i ideologijama drugih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji (<http://ihj.hr/iz-povijesti/ljudevit-gaj-kratka-osnova-horvatsko-slavenskoga-pravopisa-a/32/>).

²¹ STANČIĆ. „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. 12. (Naime, hrvatsko ime vezivalo se tada uz kajkavsko područje oko Zagreba i u Hrvatskom zagorju, pa nije bilo prihvatljivo Hrvatima štokavcima i čakavcima. Zato su preporoditelji prihvatili ilirsko ime (prema uvjerenju da su Južni Slaveni potomci starih Ilira) u nadi da će tako privući i Slovence i Srbe u pokret. Tijekom tridesetih godina 19. stoljeća pod okriljem hrvatskoga narodnoga pokreta oblikovao se tako ilirski pokret.).

krajinom i Banskom Hrvatskom. Dolaskom Josipa Jelačića na bansku poziciju i njegovim imenovanjem namjesnikom Dalmacije i Rijeke pod jurisdikcijom hrvatskoga bana našle su se tako sve hrvatske zemlje što je potaknulo nade u ujedinjenje Hrvatske.²² No proglašenje „Oktroiranoga (nametnutoga) ustava“ označilo je uvođenje nove centralizacije i poništenje svih demokratskih koraka i tekovina revolucije. Dvije godine poslije car Franjo Josip I. odlučio se za promjene te je „Silvestarskim patentom“ uveo otvoreni carski apsolutizam za čije je provođenje bio zadužen ministar unutarnjih poslova Alexander Bach. Osim stroge centralizacije car je nametao germanizaciju i uveo njemački jezik kao službeni u sve državne ustanove čime su sva postignuća preporoda stavljena u drugi plan. Car je, zbog velikih dugova, vojni neuspjeha, lošega gospodarstva i nezadovoljstva naroda, bio prisiljen ukinuti otvoreni apsolutizam i obnoviti ustavno stanje u zemlji. Nenjemački narodi očekivali su da će ustavno stanje omogućiti decentralizaciju i federalizaciju, a hrvatski zahtjevi za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom ponovno su postali glasni. Ipak, 1861. godine car je donio „Veljački patent“ kojim je ograničio samostalnost zemaljskih sabora u korist Carskoga vijeća i nametnuo ponovni centralizam kojim je ideja o federalizaciji bila onemogućena sve do sklapanja Austro-Ugarske nagodbe 1867. godine. Veoma je važno naglasiti kako je te 1861. godine, nakon trinaest godina nesazivanja, Hrvatski sabor ponovno sazvan s ciljem uređivanja budućih odnosa Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Brojni političari istaknuli su svoja mišljenja koja će kasnije postati temeljem novih političkih stranaka.²³

Kao što je spomenuto, kod Dubrovčana je, nakon gubitka višestoljetne samostalnosti, nastupilo razdoblje zaokupljenosti zlatnom prošlošću grada. No pod pritiskom novih političkih, gospodarskih i kulturnih zbivanja te omogućavanjem prvih izbora u Dalmaciji postalo je jasno kako je nastupilo novo razdoblje za nekadašnju Republiku. Dubrovčani su prestali gledati u prošlost te su se okrenuli budućnosti u kojoj je glavni cilj bio oslobađanje od austrijskoga jarma. Tako su se na dubrovačkoj političkoj sceni formirale razne stranke koje su drugačijim smjerovima djelovanja započele političke i izborne borbe te dodatno usporile proces nacionalne integracije na prostorima Dubrovnika i Dalmacije.²⁴ Osim političkih stranaka na usporavanje procesa utjecalo je i „vjersko načelo“ koje je postalo ključnim kriterijem nacionalne diferencijacije. Naime, ilirizam nije naišao na potporu i odjek među dalmatinskim, a posebice dubrovačkim, pravoslavicima. U većinski katoličkom Dubrovniku

²² VALENTIĆ, ČORALIĆ (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja Pvoega svjetskog rata*. 393. – 399.

²³ *Isto*. 419. – 425.

²⁴ TOLJA. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. 84.

postojao je strah kod članova malobrojne pravoslavne zajednice koja je u Gajevim idejama uvidjela prikriveni cilj za sjedinjenjem vjeroispovijesti i obreda te se na temelju raznih djela s protonacionalnim obilježjima srpskih kulturnjaka (primjerice Vuka Stefanovića Karadžića) oblikovala srpska nacionalna svijest te započeo proces formiranja Srbo-katoličke ideologije.²⁵

²⁵ ĆOSIĆ. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. 325.

Društveno-povijesna i politička zbivanja u Srbiji u 19. stoljeću

Srpska despotovina bila je vazalna srpska srednjovjekovna država koja je prestala postojati osmanskim osvajanjem Smedereva 1459. godine. Neposredno nakon pada despotovine osnovan je Smederevski sandžak kao upravna jedinica Osmanskoga Carstva čije se središte nakon osvajanja Beograda 1521. godine premjestilo u spomenuti grad. Padom Srpske despotovine te formiranjem sandžaka započela je višestoljetna podložnost srpskoga naroda Osmanlijama koji su polagano uvodili elemente spahijskoga načina života kontradiktornoga ranijem patrijarhalnom životu stočarskoga naroda.²⁶

Osmansko Carstvo je, nakon smrti Sulejmana Veličanstvenoga, počelo naglo opadati. Poslije neuspjeha u Velikom (bečkom) ratu 1683. godine proces propasti se samo ubrzao, a od tada je i započeo interes europskih velesila za pitanjem opstanka Carstva. Tijekom 18. stoljeća Osmansko Carstvo vodilo je brojne ratove protiv Habsburške Monarhije i Rusije koji su rezultirali teritorijalnim gubitcima, slabljenjem središnje vlasti i gubitkom kontrole nad mnogim pokrajinama u kojima su potom ojačali lokalni dostojanstvenici. Prestankom ratnih osvajanja, siromašenjem stanovništva i općenitom gospodarskom nemoći Carstvo je zahvatila duboka ekonomska kriza koja je obilježila prvu polovicu 19. stoljeća. Takvo stanje inducirało je nezadovoljstva i sukobe u svim slojevima društva jer su vladajući slojevi nastojali iskoristiti već osiromašeni narod, a sultani su bezuspješno nastojali spriječiti takve zlouporabe brojnim reorganizacijama. Reformama se nastojalo i poboljšati općenito stanje u zemlji te modernizirati državu, no otpori konzervativnih krugova onemogućili su bilo kakve napretke. Dodatne poteškoće, tijekom 19. stoljeća, predstavljali su ustanci i nacionalni pokreti kojima je za cilj bilo oslobađanje od tuđinske, to jest osmanske vlasti. Tako su u Smederevskom sandžaku, jednoj od mnogih upravnih jedinica višenacionalnoga Carstva, izbila čak dva ustanka koja su dodatno oslabila poziciju Carstva na političkoj karti i rezultirala stvaranjem moderne Srbije.²⁷

U takvim okolnostima Europski politički krugovi uočili su sve slabosti Carstva te su započeli s formiranjem plana o podjeli njegova teritorija prema vlastitim interesima proglašivši ga „bolesnikom na Bosporu“.

²⁶ VRKATIĆ, *Pojam i biće srpske nacije*. 75.

²⁷ MATUZ, *Osmansko Carstvo*. 132.

Prvi srpski ustanak

U upravnim jedinicama Carstva, posebice u Beogradskom pašaluku, prevladavala je okrutna vladavina janjičara koja se smatrala uzrokom nezadovoljstava te najgorim elementom nediscipline. Za smirivanje općega stanja kao jedino rješenje nametnuo se progon janjičara za čiju se realizaciju aktiviralo i samo srpsko stanovništvo. Suradnja Srba i sultanovih spahija pokazala se uspješnom, a prognani janjičari potražili su sklonište kod gospodara u Vidinu Pazvan-Oglu Osmana s kojim su koncem 18. stoljeća često nastojali ugroziti granice pašaluka. Društveno-politička situacija na europskoj karti, to jest Napoleonov uspon i vojni uspjesi, predstavljala je opasnost za nemirno Carstvo koje je, u želji za stabilnošću, dopustilo povratak prognanih janjičara u Beogradski pašaluk. Godine 1801. janjičari su usmrtili predstavnika središnje osmanske vlasti beogradskoga vezira Hadži-Mustafa pašu povrativši time vlast u pašaluku. Potom su četvorica dahija Aganlija, Kučuk-Alija, Mula Jusuf i Mehmed-Aga Fočić podijelili teritorij pašaluka na približno jednake dijelove provodeći teror nad stanovništvom ukinućem povlastica i nametanjem teških daća.²⁸ Novonastalo stanje ujedinilo je nezadovoljnu srpsku masu i osmanske spahije koji su u Zemunu, pod vodstvom Mustaf-pašina sina Derviš-bega, pokušali organizirati otpor koji je zbog nedovoljno razrađenoga plana završio neuspješno. Nakon toga poraza intenzivirao se pritisak dahija, kao i same pripreme za novi otpor. Međutim, važno je naglasiti kako su se ciljevi srpskoga naroda i Osmanlija podudarali samo po pitanju svrgnuća vlasti janjičara, ali odudarali su po pitanju budućega stanja. Naime, u svijetlu ranih europskih nacionalnih previranja srpski narod nije se zalagao za povratak staroga pašinoga režima već su težili ustupcima koji bi vodili ka većoj autonomiji te se može reći kako je ta suradnja imala svoj rok trajanja. Tijekom 1802. godine pojačale su se pripreme za rušenje dahijskoga režima, a kao središnja osoba za pripremanje ustanka nametnuo se ugledni srpski diplomat Petar Ičko. Početkom sljedeće godine održao se sastanak knezova valjevske nahije na kojem se donijela odluka o datumu početka ustanka. Koncem te iste godine jedan od valjevskih knezova Aleksa Nenadović uputio je pismo austrijskom zapovjedniku u Zemunu Mitezzeru, u kojem se navodi da su Srbi posvađali dahije i da će doći do oružanoga sukoba te se moli za bilo kakvu pomoć. Naime, to pismo dospjelo je u ruke dahija koji su u strahu od moguće austrijske intervencije u potencijalnom ustanku odlučili preduhitriti ustanike pogubljenjem istaknutih Srba svećenika, trgovaca, knezova i drugih. Taj događaj poznat je u historiografiji kao „sječa knezova“²⁹ te je dodatno rasplamsao

²⁸ ĆOROVIĆ. *Istorija Jugoslavije*. 448 – 452.

²⁹ Turske upravne jedinice nahije bile su podijeljene na knežine s po nekoliko sela, kojima je upravljao tzv. obor-knez iz redova srpskoga stanovništva, a i svako selo je imalo svoga kneza.

nezadovoljni narod postavši time povodom za ustanak. U tim se trenutcima kao ključno nametnulo pitanje vođe otpora koji je, prema brojnim mišljenjima, trebao poticati iz nižih društvenih slojeva, to jest iz naroda, s brojnim vojnim iskustvom. Tako je na saboru u Orašcu 14. veljače 1804. godine donesena odluka o podizanju ustanka i o odabiru vođe Đorđe Petrovića Karađorđe.³⁰ Poslije sastanka ideje ustanka su se veoma brzo proširile pašalukom, kao i uzastopne borbe, no ustanici su bili svjesni da postizanje širih razmjera nije bilo dovoljno za ostvarivanje konačne pobjede. Za postizanje toga cilja bila je potrebna pomoć, što u oružanim sredstvima i opremom, što u novcima, a to se jedino moglo dobiti od druge države. Srpski se narod prvotno obratio Austriji, to jest njezinim zapovjednicima na granici s kojima su razvili dobar odnos.³¹ Uslijed brojnih upućenih pisama s izrazom pomoći austrijski car uputio je negativan odgovor na njih zato što Austrija nije htjela narušiti stanje relativnoga mira s Osmanskim Carstvom nakon niza ratova te je smatrala da bi bilo kakvo posredovanje jednoj nemirnoj osmanskoj pokrajini izazvalo negodovanja drugih velesila. Stoga su se ustanici obratili Rusiji. U pismu upućenom ruskom poslaniku u Carigradu ustanici su tražili rusku pomoć i zaštitu od dahija te su naglasili svoju odanost sultanu i njegovim zakonitim vlastima, a time se uviđa kako misao o slobodi nije bila misao o samostalnost već o autonomiji pod sultanovim suverenitetom. Rusija je odlučila pružiti novčanu i moralnu pomoć s određenom dozom suzdržanosti jer je također, željela održati solidne odnose s Carstvom.³²

Osmansko Carstvo izbijanje ustanka u početku nije ocijenilo zabrinjavajućim, štoviše, smatrali su ga prirodnom reakcijom na donedavni teror janjičara. Kada su u ruke sultana dospjele vijesti o hrabrijim zahtjevima ustanika te njihovim pismima upućenima Austriji i Rusiji, zauzeo se oštriji stav te su se poduzeli ozbiljniji koraci ka smirivanju stanja. Bosanski vezir Ebu Bećir paša dobio je zadatak da povрати mir u pašaluku tako da svrgne dahije, raspusti janjičare i uspostavi novu upravu. Pogubljenjem trojice dahija vezir je ostvario samo jednu zadaću, a prema osmanskim razmišljanjima ona je bila sasvim dovoljna da primiri uznemireni srpski narod. No ustanici nisu dijelili to mišljenje, nezadovoljni sporom reakcijom vlasti nakon pogubljenja vezira Mustafa paše uvidjeli su da vlast reagira samo kad joj prijete teža situacija i strana uplitanja. Nadalje, zahtijevali su daljnje pregovore u kojima su inzistirali da im strana sila zajamči njihovu nagodbu. U prvoj godini ustanka polako su se mijenjale, to jest sazrijevale, ideje ustanka, a pozivanjem Bosne i Hercegovine na istu akciju obična buna

³⁰ *Isto.* 452 – 456.

³¹ ČEROVIĆ. *Nekoliko pisama iz Karađorđeva ustanka.* <http://www.infobiro.ba/article/684697>.

³² ČOROVIĆ. *Istorija Jugoslavije.* 457 – 459.

protiv dahija prerasla je u borbu za nacionalno oslobođenje, stvarajući nacionalni program nove srpske države.³³

U srpnju 1804. godine središnje osmanske vlasti odlučile su slomiti ustanak snažnom intervencijom oružanih snaga iz okolnih pašaluka, te su za beogradskoga vezira postavili zapovjednika garnizona u Nišu Hafiz-pašu, kojem je dan zadatak gušenja ustanka. Ustaniци su tada pod svojom kontrolom imali cijeli pašaluk, osim Beograda, Šapca i Sokola, a upoznati s Hafiz-pašinim planom osvajanja Beograda odlučili su, pod vodstvom Karađorđe, otići na rijeku Moravu zapriječiti put veziru i njegovoj vojsci na granici pašaluka. Prvi sukob suprotstavljenih snaga odvio se kod sela Ivankovac blizu Čuprije u središnjoj Srbiji gdje su ustaniци uspjeli poraziti znatno nadmoćnijega protivnika i raniti Hafiz-pašu. Ta borba smatra se prvom borbom između srpskoga naroda i službenoga Carstva te velikom bitkom ovoga ustanka koji je time zadobio izrazito antiturski karakter. U korist tome išla je i odluka srpske skupštine o neplaćanju danka Osmanlijama potaknuvši time agresivniji stav Porte pri pripremanju plana o gušenju ustanka. Saznavši za turske vojne planove ustaniци su uputili pismo u Carigrad u kojem su iznijeli prijedlog za formiranje komisije sastavljene od predstavnika Rusije, Austrije i Porte koja bi riješila srpsko pitanje. Istovremeno su ustaniци nastavili i dalje moliti Austriju i Rusiju za pomoć u oružju, a u njihovu korist išla je i tadašnja ratna situacija na političkoj karti. Naime, poražena u ratu s Napoleonom Austrija se zainteresirala za situaciju na Balkanu te je promijenila stav prema ustanicima zalažući se kod sultana za odustanak od napada na pašaluk. Naravno, Austrija to nije uradila iz nekih humanih razloga već radi vlastitih interesa u budućnosti, no poslije poraza kod Austerlitz glavnu riječ i najjači utjecaj imao je francuski car Napoleon koji je savjetovao sultana na smirivanje i pokoravanje pobunjenoga srpskoga naroda. Tom francuskom pobjedom i naknadnim Požunskim mirom došlo je do približavanja Francuske Osmanskom Carstvu čime su zahladili odnosi između Carigrada i Petrograda pa je ojačao ruski oslonac ustanicima. Čak je Karađorđe pozvao na suradnju i crnogorskoga vladiku Petra I. Njegoša koji je bio prisiljen odbiti ponudu zbog planova za suzbijanje Francuza iz Boke. U ljeto 1806. godine zbila se krvava bitka između ustanika i osmanske vojske koja je prodirala iz Bosne na Mišaru u Mačvi. U toj, jednoj od najvećih bitaka cijeloga ustanka, Srbi su ostvarili značajne uspjehe, a početkom rujna iste godine porazili su i vojsku rumelijskoga vezira Ibrahim-paše koja je prodirala s juga. Toga mjeseca srpski predstavnik u Carigradu Petar Ičko dobio je obećanje o miru prema kojem bi iz pašaluka otišli janjičari, a srpsko stanovništvo nastavilo bi s

³³ *Isto.* 459 – 461.

plaćanjem danka, no kako Ičko ništa nije dobio napismeno može se zaključiti kako su Osmanlije samo odgađali konačni vojni obračun. Stoga je Karađorđe odlučio krenuti na Beograd te je 12. prosinca osvojio grad, a 27. i tvrđavu nad njim.³⁴

U sjeni Napoleonskih ratova s ciljem svrgavanja proruskih gospodara s vlasti u Moldaviji i Vlaškoj buknuo je još jedan rusko-turski rat. Odlukom potpore ruskoj vojsci Srbi su se potpunosti vezali za Rusiju te je njihova daljnja budućnost ovisila o odnosu između Porte i Rusije. Srpski je narod očekivao veliku pomoć od ruske vojske, no ustvari Rusija je zahtijevala vojsku od srpskoga naroda kako bi ojačali svoje položaje u tadašnjem sukobu i s Osmanskim Carstvom i s Napoleonom, te je situacija na Balkanu stavljena u drugi plan. Nezadovoljan takvim ishodom, Karađorđe je Rusiju smatrao glavnim krivcem za težak položaj Srba u tim trenucima. Naime, pružanjem i primanjem ruske potpore, Srbi su prekinuli sve veze s Osmanskim Carstvom te su se udaljili od Austrije koja je potom zatvorila sve granice onemogućivši time opskrbu hrane pašaluku. Takav Karađorđev stav utjecao je na formiranje skupine političkih protivnika koji su, uz ruski poticaj, težili ograničiti njegovu vlast koja je, prema njihovim mišljenjima, pokazivala apsolutističke tendencije. Dolazak agenta ruske vojske Konstantina Rodofinikina u pašaluk ojačao je Karađorđevu opoziciju koja je započela s formiranjem plana za državno uređenje u zemlji kojim bi se ograničila Karađorđeva vlast prelaskom iste na Senat. Kako je te 1807. godine Rusija doživjela poraz u ratovima s Francuskom Karađorđe se odlučio obratiti Napoleonu za pomoć, a poslije odlaska ruskoga agenta iz pašaluka tu odluku potvrdili su i članovi srpskoga savjeta. U upućenom pismu navodi se kako je srpski narod samostalan izabrali vlastitoga posrednika te da za njega odabiru upravo Napoleona te ako im se pruži pomoć oni će pokrenuti svoju akciju prema kojoj će se sjediniti s francuskom vojskom na Uni i kod Dubrovnika. Iz obzira prema Osmanskom Carstvu, Napoleon je odbio pružiti bilo kakvu pomoć pristavši samo na mogućnost posredstva za smirenje napada. Pregovori s Francuzima nastavili su se kroz čitavu 1809. i 1810. godinu, ali antiruska orijentacija Napoleona dovela je do zahlađenja odnosa prema Srbima te je srpski narod bio prisiljen ponovno se obratiti Rusiji za pomoć.³⁵ Iz toga se može zaključiti kako je Karađorđe ipak nastavio u takvim okolnostima s proruskom politikom, a u prilog tome ide i dopuštenje za ulazak ruskih garnizona u pašaluk 1811. godine. Karađorđeva opozicija s veseljem je dočekala ovu odluku dok su njegovi suradnici smatrali kako je ključno učvrstiti vlast prije njihova dolaska. Tako je Karađorđe u vladu uveo svoje

³⁴ *Isto.* 461 – 466.

³⁵ *Isto.* 471 – 474.

političke suparnike s ciljem njihova odvajanja od naroda. Smatrao je kako će tim potezom slomiti njihovu moć prvotno učinivši ih članovima vlade bez njihove nahijske snage, a potom podijelivši njihove oblasti u više jedinica na čelo kojih bi postavio nove njemu odane vojvode. Rusko-turski rat završio je potpisivanjem Bukureštanskoga mira u svibnju 1812. godine, pri čemu srpski političari nisu bili uključeni u pregovore, a prema osmoj točki ugovora Rusi su dogovorili svoje povlačenje te predaju Srbije pod vlast Osmanskoga Carstva uz garanciju opće amnestije za srpske ustanike. Ruska vojska se polako povlačila s prostora pašaluka nastojeći to prikazati kao privremenim stanjem te se orijentirala na pripreme za ponovno ratovanje s Napoleonom. Za sami mir Srbi su saznali od Osmanlija koji su isprva bili voljni nagoditi se s ustanicima, no nedugo nakon ponovno su počeli zahtijevati da se pokore te da se povrati stanje prije ustanka. Pošto se ustanici nisu željeli predati ponovno su se sukobili s osmanskim snagama koje su ostale poražene nakon ruskoga angažmana. Ustanici su ipak postajali sve demotiviraniji zbog njihovoga općega položaja, a gnjev protiv Carstva samo je rastao. Kako je ruska vojska odnosila pobjede na bojnopolju protiv Napoleona Osmansko Carstvo odlučilo je pokrenuti najjaču akciju s ciljem konačnoga slamanja ustanka i s ciljem sprječavanja bilo kakvoga ruskoga utjecaja na budućnost pašaluka. Tako je srpski otpor slomljen 7. listopada 1813. godine, a Karađorđe i veći broj srpskih vojnika, osim Miloša Obrenovića, pobjegli su u Austriju. No time srpski nemirima nije došao kraj jer će već za dvije godine buknuti novi otpor.³⁶

Prvim ustankom nesumnjivo se rodila misao o narodnoj državi, a rasla je nastankom brojnih pjesama, njegovanjem tradicije i vođenim borbama, ali ipak nisu dovoljno sazreli opći uvjeti ni ideje za njezinu realizaciju. Upravo je ta svijest o narodnoj državi postala glavnom tekovinom prvoga ustanka te misao vodilja drugoga.

Drugi srpski ustanak

Poslije Napoleonova poraza od antifrancuske koalicije i zatvaranja na otoku Elbi u Beču su se okupili brojni kraljevi velikih europskih sila i predstavnici europskih država kako bi na kongresu postigli dogovor o novom stanju i izgledu Europe nakon Napoleona. Ostvarivši veličanstvene pobjede na ratištu jednu od glavnih uloga na kongresu imao je ruski car Aleksandar I. pa osmanske snage svojim ponašanjem u Beogradskom pašaluku nisu htjele dati povoda Rusiji za zamjerke o povredi Bukureštanskoga mira. No proglašena amnestija za sve srpske ustanike nije bila provedena dosljedno. Naime, dolazak Sulejman Skopljak-paše na

³⁶ *Isto.* 479 – 485.

mjesto beogradskoga vezira obilježen je terorom, uništavanjem imovina, surovim utjerivanjem nameta i valovima iseljavanja srpskoga stanovništva u Srijem i Banat. Nezadovoljni i izmučeni narod nadu je pronalazio u Milošu Obrenoviću, tada najuglednijoj osobi u pašaluku, koji je uspio držati situaciju pod kontrolom dok se ne ostvari njihova ideja o slobodi uz rusko posredstvo. Upravo je takav stav Obrenoviću zavrijedio titulu kneza kragujevačke, rudničke i čačanske nahije. Ipak, ogorčenost osmanskim postupcima potaknula je narod na podizanje bune u požeškoj nahiji u okolici Čačka u jesen 1814. godine pod vodstvom vojvode Hadži-Prodana. Potom je buna zahvatila veliki dio kragujevačke nahije, ali Miloš Obrenović odbio je sudjelovati u istoj, štoviše, sudjelovao je u njezinu gušenju. Nakon toga, beogradski je vezir Sulejman-paša provodio još veći teror nastojeći time prikazati krvave posljedice svakoga pokušaja otpora. Tadašnji prota Matija Nenadović preklinjao je Ruse i Austrijance za pomoć i za rješenje srpskoga pitanja na kongresu. Austrija je uputila molbu Porti da ublaži svoje postupke, a ruski car je članovima kongresa uputio molbu sa sličnim sadržajem. No taj ruski prijedlog za okončanje osmanskoga nasilja nad srpskim stanovništvom nije bio prihvaćen na kongresu, ponajprije zbog Austrije koja je smatrala kako će Rusija stjecanjem mandata zaštite nad pravoslavnim kršćanima ojačati svoj ugled i utjecaj na Balkanu na štetu austrijskih planova. Kada su u zimu 1815. godine snage Sulejman-paše počele ubijati ugledne osobe iz Prvoga ustanka, a zatim i obične ljude postalo je jasno da Osmanlije nemaju namjeru popustiti s nasiljem i da ih nitko u tome ne može spriječiti. Uz to, ponovni dolazak Napoleona na francusko prijestolje u proljeće te iste godine stavio je srpsko pitanje u drugi plan te je srpskom narodu postalo jasno da je pružanje otpora jedina opcija za postizanje svoje slobode.³⁷

Tijekom brojnih sastanaka i dogovaranja za vođu ustanka izabran je Miloš Obrenović te je u proljeće 1815. godine izbio Drugi srpski ustanak. Oružane borbe trajale su oko četiri mjeseca i bile su znatno kraće i manjega intenziteta nego u Prvom. Značajna je bila pobjeda ustanika kod Ljubića jer se nakon nje stanovništvo cijeloga pašaluka probudilo na ustanak. Miloš Obrenović bio je iskusni vođa koji je veoma pažljivo i lukavo odigrao svoju ulogu u ustanku ponašajući se prijateljski prema zarobljenim ili predanim Osmanlijama nastojeći ih tako pridobiti za pregovore. Vođe pregovora s osmanske strane bili su Marašli Ali-paša i Kuršid-paša, obojica su nastojala biti uspješni u pregovorima te steći kod Porte priznanje za uspostavljeni mir u pašaluku. Kuršid-paša zahtijevao je bezuvjetnu predaju Srba dok je Marašli Ali-paša tražio da srpski velikodostojnici puste jedan veći turski vojni odred za

³⁷ *Isto.* 487 – 489.

Beograd pokazujući time da se neće suprotstaviti sultanovoj vlasti. Pošto je Marašli Ali-paša bio susretljiviji i taktičniji izabran je njegov pristup te je temelj pregovora između njega i ustanika bio je Ičkov mir iz 1806. godine, a Miloš Obrenović nije imao nikakva dodatna zahtijevanja. No Osmanlije su i dalje nastojali odgađati riješiti srpsko pitanje, ali ruskom intervencijom, to jest, pismom upozorenja i oružanom prijetnjom, takav stav se promijenio izbacivši Sulejman-pašu s mjesta beogradskoga vezira i odabravši Marašli Ali-pašu za istu funkciju. Pošto Osmanlije nisu htjeli popustiti ni riješiti srpsko pitanje stalni ruski pritisak za rješenje istoga primorao ih je za odabir Marašli-paše na tu poziciju jer su mu Srbi vjerovali. Zadaća Marašli-paše na novoj poziciji bila je popuštanje do razumnih granica te davanja konstantnih obećanja o samoupravi vješto izbjegavajući bilo kakve pismene isprave. Tako je u jesen 1815. godine nastupilo primirje koje se nije narušilo dugi niz godina.³⁸

Početak sljedeće godine bili su izdani fermani s kojima su se ostvarile određene narodne želje, ali i dalje nije bilo nikakve pismene potvrde o samoupravi. Štoviše, nakon smirivanja situacije izgledalo je kao da se ništa nije promijenilo jer je Srbija i dalje bila pašaluk Carstva, a Osmanlije su imali svu sudsku i upravnu vlast. Sporazumom iz 1817. godine postigle su se određene povlastice, poput osnutka Narodne kancelarije sa srpskim knezovima, te su davale Srbima izvjesnu samoupravu koja je omogućavala daljnji ekonomsko-društveni i politički razvitak. Veoma je važno naglasiti kako je Karađorđeva Srbija došla do izraza samo revolucionarnim putem i kao takva imala je negativan stav prema Osmanskom Carstvu, a s druge strane, Miloševa Srbija odlučila se za put evolucije, oslanjajući se na tradiciju iz Mustaf-pašina vremena, Ičkova mira i posebice Bukureštanskoga ugovora, i pristala je na prevlast turske uprave s ciljem njezina konačnoga eliminiranja. Miloš Obrenović je ubrzo od narodnoga heroja postao veoma omražena osoba, kako je bio izraziti protivnik Karađorđa u ljeto 1817. godine organizirao je njegovo ubojstvo nakon kojega je njegovu glavu poslao u Carigrad u znak odanosti. Uz to su i Miloševa unutarnja politika, odnos prema protivnicima i Osmanlijama stvorili lošu reputaciju, a njegov pokorni stav prema Osmanlijama je za Ruse bio najveći problem i razlog nepovjerljivosti. Kada je u Grčkoj izbio ustanak 1821. godine ubrzo se pretvorio u rat za nacionalno oslobođenje te je iscrpljivao već oslabljeno Osmansko Carstvo. Zbog nepoštivanja odredbi Bukureštanskoga ugovora i narušavanja ranijih obaveza Osmanskoga Carstva prema balkanskim državama Rusija je, to jest car Nikola I., uputila 1826. godine ultimatum za rješenje spornih problema. Kako je Carstvo bilo u lošoj političkoj i gospodarskoj situaciji nastojalo je izbjeći sukob s Rusijom te

³⁸ *Isto.* 489 – 491.

je bilo primorano pristupiti Akkermanskoj konvenciji i zaključenju sporazuma. Akkermanski sporazum ustvari predstavlja proširene odredbe Bukureštanskoga ugovora iz 1812. godine, a prema petom članku i posebnim aktom o Srbiji uz sporazum, Osmansko Carstvo obvezalo se na ispunjenje svih obveza iz Bukureštanskoga ugovora u roku 18 mjeseci i na sastavljanje fermana s hatišerifom. U sjeni Akkermanske konvencije na području Grčke odvijale su se teške borbe u koje su se uključile europske sile koje su uvidjele priliku da potpunosti oslabe Carstvo i podijele njegov teritorij. U pomorskoj bitki kod Navarina 1827. godine turska flota doživjela je poraz koji je dodatno pogoršao rusko-turske odnose i pokrenuo novi rusko-turski rat. Kako su ruske snage bile nadmoćnije Sultan je bio primoran zatražiti primirje te su zaraćene strane 1829. godine sklopile mir u Jedrenu prema kojem je Rusija zahtijevala ispunjenje osme točke Bukureštanskoga ugovora, to jest pete točke Akkermanskoga sporazuma. Kako bi se spriječilo ponovno osmansko odgađanje rješenja rečeno je da se ruska vojska neće povući iz Bugarske dok se ne objavi hatišerif o samoupravi Srbije. Jedrenski mir smatra se jednim od najvažnijih događaja za povijest Srbije u 19. stoljeću jer je njime srpska samouprava pod ruskom zaštitom bila osigurana. Sultanov hatišerif o autonomiji Srbiji objavljen je u jesen sljedeće godine čime je Srbija prestala biti još jedna turska pokrajina već je postala autonomna kneževina pod turskim suverenitetom i ruskom zaštitom. Nadalje, prema tom hatišerifu Kneževina Srbija mogla je samostalno organizirati svoje gospodarstvo, upravnu, prosvjetnu službu, trgovinu, ali nije imala pravo na vojsku i na samostalno vođenje vanjske politike. Osigurana je i sloboda vjeroispovijesti, ali plaćanje harača se i dalje nastavilo. Priznato je bilo i kneževsko dostojanstvo Milošu Obrenoviću, a kasnijim dokumentom i nasljedno pravo njegovim potomcima čime je Miloš osigurao apsolutnu vlast u zemlji.³⁹

Drugi srpski ustanak bio je utemeljen na Bukureštanskom miru te je bio obilježen više diplomatskim nego oružanim borbama. Završio je uspostavom Kneževine Srbije kojoj je bila osigurana široka i stvarna autonomija. Vrkić naglašava kako su srpski ustanci predstavljali Srpsku revoluciju jer su se u sjeni patrijarhalnoga načina života uspostavile institucije i načini bića građanske moderne epohe.⁴⁰

Kneževina Srbija

Srpska revolucija i uspostava autonomne Kneževine Srbije rezultirali su širenjem srpskoga nacionalizma među brojnim krugovima, a romantičarski nacionalni duh potaknuo je

³⁹ *Isto.* 491 – 501.

⁴⁰ VRKATIĆ. *Pojam i biće srpske nacije.* 79.

reformu jednoga veoma važnoga elementa svakoga naroda, srpskoga jezika i književnosti. Za bolje razumijevanje daljnjih događanja u Kneževini Srbiji i Balkanu veoma je važno ukratko prikazati tijek jezične reforme koja je uvelike utjecala na daljnje formiranje srpske nacionalne ideologije. Naime, koncem 18. stoljeća austrijske su vlasti nastojale iz srpskih pravoslavnih škola na teritoriju pod svojom upravom ukloniti iz uporabe ćirilicu i slavenosrpski jezik nastojeći time izjednačiti kulturno i jezično katoličko i pravoslavno stanovništvo. Tijekom 19. stoljeća austrijske su vlasti pokrenule projekt reformacije srpskoga književnoga jezika i kulture, a ključnu ulogu imao je jezikoslovac Jernej Kopitar.⁴¹ Kako bi proces bio što uspješniji Kopitar je za sebe predvidio sekundarnu mentorsku ulogu dok su u prvom planu trebali biti Srbi, dobrovoljci za unapređenje vlastitoga književnoga jezika. Za početni jezični zadatak Kopitar je predvidio sakupljanje narodnoga blaga na čiji se poziv jedini odazvao entuzijastični Vuk Stefanović Karadžić s kojim je započelo novo razdoblje srpske kulturne povijesti. U svom filološkom radu Karadžić se zalagao za izjednačavanje narodnoga i književnoga jezika („...pored tuđijeh jezika na kojima nauke slušaju, kojima poslove službene rade i u društvima se razgovaraju, zaboravili su srpski i misliti, i njihov narodni jezik, kojega silu i sladost i bogatstvo oni već i ne poznaju, čini im se prost i siromašan, zato su ga iskvarili i jednako ga kvare“⁴²), za reformaciju ćirilice, za novoštokavski folklorni purizam, za fonetski pravopis i načelo „piši kako govoriš“, a svoja načela jasno je izlagao u brojnim člancima i normativnim priručnicima izgrađujući time temelje novoga srpskoga standardnoga jezika. Može se reći kako je rezultat njegovoga rada te rješenje srpskoga jezičnoga pitanja izrečeno u Karadžićevom djelu „Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona“ iz 1849. godine u kojem je štokavštinu proglasio isključivo srpskim jezikom, a sve štokavce Srbima ubrajajući time među Srbe i Crnogorce, Bošnjake, Hrvate i Makedonce.⁴³ Negiranjem postojanja hrvatskoga naroda, pripajanjem tuđih jezikoslovnih posebnosti i izjednačavanjem svih štokavskih govornika s etničkim Srbima („Srbi svi i svuda“) Karadžić je, uz Garašininove „Načertanije“, postavio temelje za velikosrpsku nacionalnu ideologiju koja će svoj puni zamah ostvariti tijekom druge polovice 19. stoljeća.

Iako je Vuk Karadžić filološki rad obavljao u Beču ili na terenu po Balkanu ipak je bio veoma dobro upućen u stanje u rodnoj Srbiji u kojoj je vladalo nezadovoljstvo prema režimu kneza Miloša. Štoviše, sam Karadžić mu je redovito pisao pisma puna zabrinutosti i upozorenja na koja nije dobio odgovore. Uspostavom vazalne kneževine u narodu je jačao

⁴¹ GRČEVIĆ. „Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme“. 1. i 4.

⁴² SELIMOVIĆ. *Za i protiv Vuka*. 28.

⁴³ GRČEVIĆ. „Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme“. 38. – 41.

otpor prema Miloševoj vladavini koja pokazivala apsolutističke tendencije. Opću situaciju pogoršala je i činjenica odgađanja organizacije i uspostave institucija i zakona u zemlji te je u zimu 1835. godine izbila pobuna pod vodstvom Mileta Radojkovića, sudionika Prvoga i Drugoga ustanka. Sama buna bila je veoma brzo ugušena, ali je ugrozila položaj Miloša Obrenovića koji je nakon Miletine bune donio Sretenjski ustav. Ustav je bio napisan po uzoru na belgijski te se smatra prvim ustavom na Balkanu, te je njime određen demokratski odabir skupštine, vlade i kneza čime bi Srbija postala demokratska parlamentarna država. Sam ustav nikad nije stupio na snagu zbog osmanskoga protivljenja, a ni Rusija i Austrija nisu ga prihvaćale, štoviše, smatrale su ga aktom revolucije jer je donijet bez njihove suglasnosti. Miloš Obrenović samo donošenje i neposredno povlačenje ustava nije vidio kao sramotni čin već mu je to omogućilo produžetak njegovoga osobnoga režima. Kako je već spomenuto, Rusija je Milošev pokorni stav prema Osmanlijama smatrala razlogom nepovjerenja, a uslijed otvorenih buna protiv njegove vlasti nastojali su mu ograničiti istu posebice s prijedlogom da se oformi jedan Savjet, vrsta ustanove s ograničenim brojem osoba neovisnih o Milošu i koje bi s njime dijelile poslove i vršile vlast u zemlji. Pošto Miloš i dalje nije poduzimao značajnije korake u vezi ustava Osmansko Carstvo i Rusija potaknuli su nove pregovore, a nakon nekoliko mjeseci, točnije u zimu 1838. godine, dovršio se novi, takozvani, turski ustav. Prema novom ustavu uz kneza ustanovljen je Savjet od devetnaest doživotnih članova s ciljem ograničenja samovolje kneževske vlasti. Poslije donošenja ustava Miloš je bio izrazito nezadovoljan te je 1839. godine abdicirao i napustio Srbiju otišavši u Vlašku.⁴⁴ Na kneževsko mjesto naslijedio ga je teško bolesni sin Milan koji je nedugo zatim preminuo, a po njegovoj smrti vlast je preuzeo Milošev drugi sin Mihajlo. Tijekom kneževski smjena svoje položaje i moć učvrstili su članovi Državnoga savjeta koji su tvorili jedno oligarhijsko tijelo čvrsto zalažući se za poštivanje turskoga ustava, a nazivali su se ustavobranitelji. Upravo je razdoblje od 1840. do 1842. godine bilo obilježeno razmiricama između pristaša Obrenovića i ustavobranitelja. Ustavobraniteljske vođe Toma Vučić-Perišić i Avram Petronijević i drugi podigli su otvorenu bunu protiv kneza Mihajla smatrajući ga nesposobnim za tu titulu. Neiskusni knez Mihajlo morao se, uslijed jačih razmjera bune i vlastitih neuspjeha, povući iz Kragujevca, tadašnje prijestolnice Kneževine, prema Beogradu, a uslijed konstantnih pritisaka podnijeti ostavku. Nakon odlaska kneza ustavobranitelji su sazvali Narodnu skupštinu sa zadaćom odabira novoga kneza, a jedini kandidat bio je Aleksandar Karađorđević, najmlađi Karađorđev sin. Porta je podržala taj odabir dok je otpor pružala Rusija koja je, saznajući za

⁴⁴ ČOROVIĆ. *Istorija Jugoslavije*. 516 – 518.

osmansku potporu u buni, strahovala za osmanski utjecaj u daljnjoj budućnosti te je zahtijevala ponovne izbore. Na novim izborima ponovno je odabran Aleksandar Karađorđević s kojim je započela vladavina nove dinastičke obitelji, kao i centralističko uređenje premještanjem prijestolnice u Beograd. Razdoblje vladavine Aleksandra Karađorđevića od 1842. do 1858. godine naziva se i razdobljem vladavine ustavobranitelja tijekom koje je došlo do ubrzanoga razvitka Kneževine Srbije na svim područjima života. Od državne, upravne reorganizacije, provedbe sudskih i administrativnih reformi, razvoja školstva, gradnji školi i visokoobrazovanih institucija i reorganizacije vojske Kneževina se konsolidirala kao stabilna i uređena zemlja.⁴⁵ Važno je naglasiti kako je za vrijeme vladavine kneza Aleksandra ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin izradio prvi nacrt za širu nacionalnu politiku o čemu će nešto više biti u sljedećem poglavlju.

Iako više nisu bili na vlasti Obrenovići se nisu tako lako pomirili s gubitkom svoje moći te su iz pozadine utjecali na sve jaču opoziciju ustavobraniteljskoga strogoga režima. Tijekom i neposredno nakon revolucionarne 1848. i 1849. godine na političkoj sceni intenzivirali su se sukobi između kneza Aleksandra i Državnoga savjeta koji se pretvarao u oligarhiju i zahtijevao proširenje svojih ovlasti.⁴⁶ Nesuglasice je dodatno rasplamsalo izbijanje Krimskoga rata između Osmanskoga carstva i Rusije 1853. godine jer su se sljedeće godine u rat uključile i zapadne sile, Francuska i Velika Britanija, što je Kneževinu dovelo u težak diplomatski položaj. Rusija je bila njezin zaštitnik, a Osmansko Carstvo vrhovna vlast te ako bi Srbija sudjelovala u sukobu postavljalo se pitanje čiju bi stranu zauzela. Početni neutralni stav i daljnji ruski gubitci odgovorili su vlasti u Kneževini na ulazak u sukob, no završetak Krimskoga rata navijestio je potpunu unutarnju destabilizaciju Srbije. Naime, obraćanje kneza Aleksandra Austriji za pomoć uslijed potpune prevlasti Savjeta, njihova politička nesuradnja i isticanje pojedinaca opasnih za režim, poput Tome Vučića, doveli su do otpora prema vladavini kneza. U cijelu situaciju upleo se i turski poslanik s ciljem stabiliziranja stanja: „Kada je knez ustao protiv Saveta, koji je hteo da ga zbaci, Porta je naterala kneza da se s tim buntovnim Savetom izmiri, drugim rečima da opozove sve one mere koje je, u jednom pokušaju samoodbrane, preduzeo protiv Saveta“.⁴⁷ No primirje je bilo kratkotrajno jer su Vučić i Garašanin radili veoma naporno protiv kneza te su na Svetoandrejskoj skupštini održanoj 1858. godine ostvarili pobjedu abdikacijom kneza Aleksandra i povratkom kneza Miloša Obrenovića. Druga vladavina kneza Miloša bila je kratkoga vijeka jer je dvije godine

⁴⁵ *Isto.* 519 – 525.

⁴⁶ *Isto.* 525. i 548.

⁴⁷ *Isto.* 549. – 550.

poslije, 1860., preminuo. Njegovom smrću na prijestolje je po drugi put došao i knez Mihajlo s ciljem obnove apsolutističke vlasti.

Tajni program srpske nacionalne i vanjske politike „Načertanije“

Poslije neuspjeloga Košćuškovoga ustanka⁴⁸ 1795. godine odvila se treća i posljednja podjela Poljske u kojoj su Habsburška Monarhija, Pruska i Rusija međusobno podijelile njezine teritorije. Uslijed te treće diobe veći dio poljske aristokracije odveden je u Rusiju za taoce, a među njima nalazio se i knez Adam Juraj Czartoryski, koji se sprijateljivši s mladim carem Aleksandrom I. nametnuo kao središnja ličnost u obrani poljskih interesa. U siječnju 1804. godine car Aleksandar I. povjerio je knezu Czartoryskom dužnost ministra vanjskih poslova Rusije te je u vanjskoj politici promicao ruske interese.⁴⁹ Tadašnja europska politička scena bila je zaokupljena ratovima protiv francuskoga cara Napoleona Bonaparte a te se Czartoryski pribojavao francuskih balkanskih planova koji su za cilj imali podjelu Osmanskoga Carstva i izazivanje rusko-turskoga rata s kojim bi se ugrozio sporazum sklopljen 1799. godine. Stoga se knez Czartoryski zalagao za razvijanje proruskog propagande među pravoslavnim balkanskim stanovništvom kao temeljem ruske balkanske politike. Nakon Požunskoga mira 1805. godine, knez Czartoryski uvidio je opasnost za prevlast Francuske i protjerivanje Rusije s balkanskoga poluotoka te je za sprječavanje takvoga scenarija predlagao reorganizaciju dotadašnje ruske politike na Balkanu. U tu svrhu izradio je koncepciju osnivanja balkanske federacije pod patronatom Osmanskoga Carstva i zaštitom Rusije. Sastavni dio federacije sastojao se od dvije države od kojih je jedna bila grčka, čiji je glavni teritorij trebala biti Republika Sedam Jonskih Otoka, te slavenske države, koja bi obuhvaćala Dalmaciju, Hercegovinu, Boku kotorsku i Crnu Goru. Poveznica, to jest, temelj federacije trebala je biti pravoslavna religija te se iz toga može zaključiti kako knez Czartoryski nije uzimao u obzir interese katoličkoga i muslimanskoga stanovništva koji su bili sastavni dio nacionalne strukture navedene buduće slavenske države. U trenutku imenovanja ministrom vanjskih poslova Rusije na području Beogradskoga pašaluka buknuo je ustanak za koji se zainteresirao i sam knez Czartoryski pružajući potporu ustanicima, naravno, sve u skladu sa svojim planom o federaciji. Važno je naglasiti kako se velika pozornost usmjeravala ka Boki kotorskoj, točnije ona je bila glavna baza antifrancuskoga otpora te žarište ruskih interesa u zapadnom dijelu Balkana. Upravo je Boka, prema mišljenju kneza Czartoryskoga, trebala biti spona pravoslavnoga stanovništva Kotora, Dalmacije i Hercegovine. Tijekom 1806. godine,

⁴⁸ Godine 1791. proglašen je prvi poljski ustav kojim je Poljska bila ustrojena kao nasljedna monarhija s trodiobom vlasti. Protiv uvedenih promjena bila je Rusija koja je vojno intervenirala i pobjedom izvršila s Pruskom 1793. godine drugu podjelu Poljske. Poslije podjele među poljskim narodom vladalo je sveopće nezadovoljstvo te je sljedeće godine narodni junak Tadeusz Kosciuszko podigao ustanak. Iako su ustanici primorali Ruse na napuštanje Varšave, ipak je ruska vojska pod zapovjedništvom generala Aleksandra Vasiljeviča Suvorova slomila poljski ustanak (MOHARIĆ. „Rusija u drugoj polovici VIII. stoljeća“. 179.).

⁴⁹ ŠIMUNIĆ. *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 7 – 8.

radeći na planu stvaranja federacije, tadašnji ruski poslanik u Crnoj Gori Sankovski započeo je s crnogorskim vladikom Petrom I. Njegošem pripreme za akciju s ciljem sprječavanja Napoleonove vojske u zauzimanju posjeda na Jadranu, posebice Boke kotorske. Borbe za obranu Boke zahvatile su i teritorij Dubrovačke Republike i dio Dalmacije. Kao što je prethodno spomenuto, nehumani postupci rusko-crnogorskih četa uzrokovali su krvav međunacionalni sukob Srba i Hrvata te su naveli Dubrovčane na obraćanje Francuzima za pomoć. Taj otpor domaćega stanovništva pridonio je Napoleonovim uspjesima, propasti Dubrovačke Republike i kasnijem formiranju Ilirskih pokrajina. Upravo su ti vojni neuspjesi potaknuli cara Aleksandra I. na odustajanje od daljnje realizacije plana Czartoryskoga o balkanskoj federaciji te je iste godine knez Czartoryski podnio ostavku na mjesto ruskoga ministra vanjskih poslova.⁵⁰

Nekoliko desetaka godina kasnije, plan o balkanskoj federaciji je, u nešto izmijenjenom obliku, postao jednom od temeljnih koncepcija južnoslavenske i hrvatske politike Hotela Lambert te faktorom koji je utjecao na formuliranje velikosrpske ideologije u 19. stoljeću.

Uzroci i okolnosti nastanka

Prema novoj političkoj karti Europe, na temelju odluka Bečkoga kongresa, veći dio nekadašnjega Varšavskoga Vojvodstva postao je Poljsko Kraljevstvo na čelu s ruskim carem. Iako je Poljska imala ustav i vlastiti parlament, carska je vlast nastojala ograničiti tu samostalnost. Krajem studenoga 1830. godine u Varšavi je izbio ustanak koji je ugušen u rujnu sljedeće godine. Jedna od posljedica neuspjeloga ustanka bila je emigracija brojnih ustanika u inozemstvo gdje su započela osnivanja poljskih kulturnih i političkih centara za razvijanje diplomatskih aktivnosti vezanih uz nacionalno oslobođenje Poljske. Tako je knez Adam Czartoryski otišao u Pariz, u Hotel Lambert, u kojem se nametnuo kao vođa emigrantske vlade koja je usmjerila svoju diplomatsku aktivnost protiv triju sila koje su sudjelovale u podjeli Poljske, oslanjajući se na zapadne sile, Francusku i Englesku.⁵¹ Može se uvidjeti kako je knez Czartoryski napravio prvi zaokret u svojoj politici, zaokret prema antiruskim nastojanjima. Tijekom tridesetih godina 19. stoljeća politika tabora Czartoryskoga bila je usmjerena i na istočno pitanje prema kojemu je knez Czartoryski, također napravio preokret. Za vrijeme službe ministra vanjskih poslova Rusije knez Czartoryski je prvotno podržavao ideju opstanka Osmanskoga Carstva, a potom je predlagao novu organizaciju

⁵⁰ ŽUREK. „Knez Adam Czartoryski i plan balkanske federacije“. 129 – 135.

⁵¹ ŠIMUNIĆ. *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 9.

Balkana prema kojoj bi Osmansko Carstvo trebalo zamijeniti federacijom balkanskih država pod patronatom Rusije. Uslijed novih okolnosti knez Czartoryski osnovao je u Carigradu svoju stalnu agenciju koja je zauzimala glavni položaj u poljskoj istočnoj politici u skladu s kojom je došao i interes za ondašnju situaciju u Kneževini Srbiji i susjednim južnoslavenskim zemljama. Poslije abdikacije kneza Miloša Obrenovića 1839. godine u knezu Czartoryskom oživjele su koncepcije o južnoslavenskoj federaciji kao sastavnom dijelu balkanske federacije. Pošto je, prema prvotnim planovima, spona pravoslavne religije bila okidač za neuspjeh knez Czartoryski promijenio je stav smatrajući kako upravo to treba biti katolička vjera. Time je jedna od osnovnih zadaća Hotela Lambert bila propagiranje unije crkava, no knez Czartoryski nije odustao od ideje političke dominacije Srba u toj južnoslavenskoj koncepciji. Prema političkim planovima poljskih emigranata Srbija je trebala preuzeti ulogu protivnika Rusije i njezinih zahtjeva na Balkanu. Emigracija je bila upoznata s jakim ruskim utjecajem u Srbiji te ga je nastojala istisnuti i zamijeniti francuskim i engleskim kako bi se oslabio međunarodni položaj Rusije. Kada je četrdesetih godina srpska kriza dosegla svoj vrhunac Kneževina Srbija postala je objektom većega interesa Hotela Lambert te se emigracija odlučila bolje upoznati s njezinom situacijom slanjem brojnih agenata. Predstavnik poljske agenture u Beogradu Ludwik Lenoir-Zwierkowski uspostavio je izravnu suradnju sa srpskim pokretom ustavobranitelja 1842. godine. Uslijed Vučićeve bune došlo je do svrgavanja kneza Mihajla Obrenovića i postavljanja Aleksandra Karađorđevića na kneževsko prijestolje, a takva situacija uzdrmala je stajalište Hotela Lambert. Intervencijom Zwierkowskoga predvodnici puča Toma Vučić i Avram Petronijević obratili su se za pomoć knezu Czartoryskom, a prihvaćanjem te molbe Hotel Lambert započeo je široku diplomatsku i propagandnu aktivnost za zadržavanje Aleksandra Karađorđevića na prijestolju.⁵²

Početkom 1843. godine knez Czartoryski sastavio je djelo „Savjeti kojima se treba rukovoditi Srbija“ u kojima su predstavljeni ciljevi kojima je trebala težiti nova srpska politika te je ovaj poljski program utjecao na kasniji postanak „Načertanija“. Glavni zadatci Kneževine Srbije bili su zadobivanje naklonosti Francuske i Engleske, a to je bilo moguće postići izbjegavanjem ruskoga utjecaja i zauzimanjem opreznoga stava prema Austriji. Što se tiče vanjske politike, savjetovala su se proširenje njezinoga teritorija za izbjegavanjem propasti u slučaju raspada Osmanskoga Carstva te usmjerenje prema onim slavenskim narodima koje treba u budućnosti sebi pripojiti, kao i prema onima, čijem oslobođenju treba pomoći. Što se tiče unutarnje politike, savjetovala su se održavanje nasljednoga kneževskoga

⁵² ŽUREK. „Nova interpretacija geneze Načertanija: srbocentrizam Hotela Lambert i Hrvati“. 630 – 633.

dostojanstva u obitelji Karađorđević, sređivanje upravne politike te kulturno, gospodarsko i obrambeno jačanje.⁵³ Može se zaključiti kako je djelo kneza Czartoryskoga proklamiralo unutarnje uređenje i teritorijalno proširenje Kneževine Srbije uz oslobađanje od ruskoga utjecaja postajući time odgovarajućim sredstvom u okviru poljske emigrantske politike. U proljeće te iste godine knez Czartoryski imenovao je Čeha Franju Zacha novim predstavnikom u Kneževini Srbiji. Po dolasku u Beograd odmah je stupio u kontakt s ministrom unutarnjih poslova Ilijom Garašanimom te su započeli suradnju na sastavljanju programa srpske vanjske i nacionalne politike. Polazišna točka Garašanina bila je obnova Dušanova carstva, to jest stvaranje Velike Srbije na štetu susjednih zemalja i naroda. Pri tom, veoma je važno naglasiti kako su izražaji velikosrpske ideje postojali i ranijih godina, to jest prije nastanka „Načertanija“, a Garašani i Zach preuzeli su ulogu sastavljanja toga nepisanoga programa srpske politike.⁵⁴

Zach je Garašaninovu pomoć za sastavljanje djela shvatio kao plan slavenske politike Srbije te je bio oduševljen povjerenim zadatkom. S entuzijazmom i u svom „južnoslavenskom raspoloženju“ napisao je pismo poznaniku iz bečkih dana Ljudevitu Gaju, predvodniku ilirskoga pokreta u hrvatskim zemljama. U pismu ga je zamolio za pomoć i mišljenje o situaciji u Bosni i o mogućnosti slavenske propagande među tamošnjim stanovništvom. Zach je bio upoznat s austrijskim i srpskim težnjama prema Bosni, ali i s općenitim stanjem u toj zemlji koju je smatrao glavnom preprekom i razlogom nesuglasica između Srba i Hrvata te je preporučivao suradnju hrvatskih i srpskih utjecaja. Ljudevit Gaj odgovorio je slanjem svoga poslanika Stjepana Cara kojega je opunomoćio za raspravu sa Zachom, a rezultate njihovih pregovora unio je u djelo.⁵⁵

Franjo Zach napisao je djelo „Plan slavenske politike Srbije“ koncem travnja 1844. godine i smatrao ga je planom koji se odnosi na sve južne Slavene. Djelo je nastalo na temelju dvaju izvora: Czartoryskijevih „Savjeta kojima se treba rukovoditi Srbija“ te srpskih želja i namjera s kojima se upoznao boraveći u Kneževini i radeći sa srpskim kulturnim i političkim

⁵³ ŠIMUNIĆ. *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 14 – 15.

⁵⁴ Glavni nositelj velikosrpske ideje bila je svetosavska crkva koja je utjecala na brojne kulturne i političke osobe, kao što je to bio Dositej Obradović koji je prvi u novijoj srpskoj književnosti istaknuo misao svesrpsstva u djelu *Pismo Haralampija* iz 1783. godine. Koncem 18. stoljeća general Sečujac održao je govor u srpskom narodnom saboru u kojem je istaknuo da je srpski narod najstariji na svijetu. Također, u tom periodu je srpski arhimandrit Jovan Raić izdao povjesnicu *Istorija raznih slavenskih narodov najpače Bolgarov, Horvatov i Serbov*, gdje je Bosnu i Hercegovinu naveo u srpske zemlje (ŠIMUNIĆ, *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 20 – 24.). Postojali su i mnogi drugi, no sve ideje svojih prethodnika unio je Garašani u svoje djelo.

⁵⁵ ŽÁČEK. „Suradnja Ljudevita gaja s Františekom Zachom“. 140. – 143.

radnicima. Također su na formiranje djela utjecali i naputci dobiveni od Hotela Lambert, to jest poljske emigracije, konzultacije vođene s hrvatskim franjevcima u Bosni i općenita uvjerenja o istiskivanju ruskoga utjecaja iz Kneževine Srbije. U „Planu“ je poljski agent predložio stvaranje južnoslavenske države na temelju Kneževine Srbije, koja bi u budućnosti zamijenila Osmansko Carstvo, a kao prvi korak ka ostvarenju toga cilja bilo je ujedinjenje Bosne sa Srbijom. U tom procesu ujedinjenja glavna uloga povjerila bi se bosanskim franjevcima koji bi svojom vjerskom i izdavačkom djelatnošću udaljili Bosnu od austrijskoga utjecaja, a sami čimbenik bila bi dinastija Karađorđevića. Zach se sastao i sa Stjepanom Carem, izaslanikom Ljudevita Gaja u Beogradu s kojim je obavio niz razgovora na temu svoga „Plana“. Prema Zachovom mišljenju, Gaj nije težio stvaranju Kraljevine Ilirije nego Srpskoga Carstva pod vladavinom dinastije Karađorđevića, a ilirsko ime bilo je samo kamuflaža za te ciljeve. Zach je tom pitanju posvetio cijelo jedno poglavlje pod nazivom „Odnosi Srbije s Hrvatskom“ u kojem je izrazio veliko poštovanje prema Ljudevitu Gaju i ilirskom pokretu i njihovom udaljavanju od Austrije, a potom je naveo četiri težnje iliraca: 1) propagiranje kneza Aleksandra Karađorđevića, 2) podjednako korištenje latinice i ćirilice od strane Srba i Hrvata jer su „Srbi i Hrvati jedan narod i govore istim jezikom“, 3) izdavanje srpskih knjiga za kulturno zbližavanje Srba i Hrvata te 4) financiranje aktivnosti Ljudevita Gaja. Suradnja Zacha i Gaja nije prestala pisanjem posebnoga poglavlja koje izražava rezultate njihovih pregovora već su je intenzivno nastavili i poslije. Kada su austrijske vlasti saznale o korespondenciji Gaja sa Zachom i o Carevom odlasku u Beograd, Careva posrednička dužnost se obustavila te su nastupile direktne veze Gaja sa Zachom njegovim odlascima u Beograd. Tijekom triju posjeta vodili su se razgovori o nacionalnoj politici Hrvata, o Gajevoj politici prema Austriji, o materijalnoj pomoći ustavobranitelja Gaju koju je on namjeravao primijeniti u korist srpskoga kneza. Također, pokušale su se ostvariti prodobnije suradnje sa srpskom vladom i potpora za opremu Gajeve tiskare ćiriličnim slovima. Srpska vlada je Gaju pružila materijalnu pomoć što se negativno odrazilo na njegov politički položaj u domovini. Suradnja Zacha i Gaja razišla se tijekom revolucionarnih godina kada je politička moć Ljudevita Gaja opala, no imala je veliko značenje za probuđeni južnoslavenski interes i suradnju političkih i kulturnih krugova na Balkanu.⁵⁶

Zachov „Plan“ bio je pokušaj usklađivanja političkih interesa južnoslavenskih naroda s koncepcijama i nastojanjima politike tabora Czartoryskoga. U svom djelu, Zach je predstavio viziju Hotela Lambert za stvaranje države u obliku federacije koja bi funkcionirala

⁵⁶ ŽÁČEK. „Suradnja Ljudevita gaja s Františekom Zachom“. 146. – 151.

na ustavnoj razini. Djelo je dospjelo u ruke Ilije Garašanina u svibnju te iste godine te ga je ocijenio dobrim, no tadašnja buduća događanja pokazala su kako mu taj plan nije odgovarao, posebice hrvatsko pitanje i ideja koju je predstavio Hotel Lambert o ustavnom i federalnom ujedinjenju južnih Slavena.⁵⁷

Sadržaj

Koncem 1844. godine Ilija Garašanić napravio je izmjene na Zachovom „Planu“ u obliku djela „Načertanije“ koji je bio tajni dokument srpske nacionalne i vanjske politike sve do 1906. godine kada ga je po prvi put objavio Milenko Vukićević. Djelo se sastoji od nekoliko poglavlja: „Politika Srbije“, „Primječanija o razdeljenju Carstva“, „O sredstvima kojima bi se cjel srbska postići mogla (uvodna sredstva)“, „Najprije da označimo naša otkošenja spram Bugarske“, „O politici Srbije u smotreniju Bosne Eercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije“, „Srem, Bačka i Banat“ te „O sojuzu sa Češkim Slavjanima“.

Tajni spis srpske politike započinje uvodom u kojem se navodi kako je Kneževina Srbija teritorijalno malena zemlja te za svoju dobrobit mora izraditi plan budućnosti koji bi uključivao i druge Slavene. Veoma je važno navesti tekst uvoda u Garašaninovim „Načertanijama“ i Zachovom „Planu“ kako bi se pobliže uvidjela razlika. Zach u uvodu „Plana“ navodi: „Iz ovog poznanja proističe kao osnovna čerta i temelj srpske politike da ona mora biti južno slavenska“, a u Garašaninovom uvodu navodi se: „Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju“.⁵⁸ Komparacijom dvaju uvoda uočava se konceptijska razlika, Zach je predstavljao koncepciju koju treba ostvariti Kneževina Srbija dok je Garašanić potpuno odbacio ideju južnoslavenske države te je proklamirao jedinstvo i samostalnost Srbije koje bi se moglo postići jedino teritorijalnim proširenjem.

Potom Garašanić prelazi na situaciju vezanu uz Osmansko Carstvo, to jest Istočno pitanje, koje smatra veoma bitnim za budućnost srpske države. Što se tiče Istočnoga pitanja, Garašanić je smatrao kako se Osmansko Carstvo mora raspasti te da se taj raspad može odviti na dva načina: razdiobom ili formiranjem novoga Carstva od kršćanskih stanovnika. Prvi način obradio se u poglavlju „Primječanija o razdjeljenju Carstva“ u kojem Garašanić navodi kako bi se teritorij propaloga Carstva mogao podijeliti između dvije sile, Habsburške Monarhije, koja bi posegnula za zapadnim dijelom, i Rusije, koja bi posegnula za istočnim.

⁵⁷ ŽUREK, „Nova interpretacija geneze Načertanija: srbocentizam Hotela Lambert i Hrvati“. 640 – 643.

⁵⁸ ŠIMUNIĆ, *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 28 – 29.

Time bi Habsburška Monarhija sebi pripojila većinu Balkana te bi Srbi, prema toj podjeli, pripali Austriji što je bilo najpogubnije rješenje za njih.⁵⁹ No zapadnim silama, koje ne graniče s Osmanskim Carstvom, austrijska kontrola Balkana te ruski pristup Sredozemlju nije išao u korist, te je njima najviše odgovarala mogućnost jedne novoformirane države s kojom bi se nastojao ograničiti austrijski i ruski utjecaj. Imajući na umu takva zapadnoeuropska mišljenja Garašanin je smatrao kako upravo Srbija treba biti nasljednica Osmanskoga Carstva, predvodnica te transformacije na temelju njezinoga „istoričeskoga prava“ koje navodi u sljedećim crtama i koje ujedno sažima cilj Garašaninove politike i djela „Načertanije“: „Srpska država, koja je već srećno počela, no koja se rasprostraniti i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13. i 14. stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj historiji. Po historiji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkome carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšega istočno-rimskog carstva srpsko-slaveno carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan Silni primio je već i grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh djestvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti“.⁶⁰ Iz navoda se može utvrditi da je konačni cilj Garašaninove politike bila obnova Dušanova carstva, ali u povećanim teritorijalnim razmjerima na štetu drugih naroda. Također, s tom Garašaninovom politikom započelo je i formiranje nove nacionalne ideologije. No osim toga „istoričeskoga prava“ Garašanin je smatrao kako uz njega Srbi imaju prednost nad ostalim narodima jer su se „prvi među svim Slovenima u Turskoj sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili...“. Kao što je u prethodnom poglavlju spomenuto, u dvama srpskim ustancima srpski narod zatražio je pomoć od nekoliko europskih država, a najveću materijalnu pomoć i potporu pružila je Rusija bez koje ustanci ne bi završili uspješno te se može tvrditi kako takva Garašaninova izjava o Srbiji kao Pijemontu Južnih Slavena nema potporu.

⁵⁹ Vrlo je važno spomenuti i planove ruske carice Katarine II. o obnovi staroga grčkoga carstva čije su osnove postale dijelom kasnijega rusko-austrijskoga plana o podjeli Osmanskoga Carstva. Naime, carica Katarina II. smatrala je kako se od ruske, austrijske i turske monarhije treba formirati nezavisna država čiji bi vladar bio pravoslavne vjere te bi ta država ustvari bila za neko vrijeme početna točka ruske politike na Balkanu. U prvom obliku rusko-austrijskoga plana Rusiji je trebalo pripasti istočni dio Balkanskoga poluotoka, a Austriji zapadni dio, no poslije rođenja unuka Konstantina Katarini II. sinula je nova ideja. Prema novoj ideji Katarine II. Konstantin bi došao na carsko prijestolje u Carigradu te 1782. godine sklopljen je sporazum s Josipom II. prema kojem bi Konstantin postao grčkim carem potpuno neovisno od Rusije, a Moldavska, Vlaška i Besarabija činile bi novu državu Daciju s nasljednim vladarem. Josipu II. pripale bi balkanske zemlje: Srbija, Bosna i Hercegovina (ŠIMUNIĆ, *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 30 – 31.).

⁶⁰ VRKATIĆ. *Pojam i biće srpske nacije*. 114.

Zatim Garašanin prelazi na poglavlje „O sredstvima kojima bi se cjel srbska postići mogla (uvodna sredstva)“ u kojem su izraženi temelji srpske propagande na Balkanu. U početnim crtama Garašanin navodi preduvjet za raspodjelu sredstava, a to je bilo poznavanje unutarnjega stanja zemalja koje okružuju Kneževinu Srbiju i čiji bi teritoriji ušli u novu transformiranu državu. Takva zadaća povjerila bi se posebnim osobama, to jest agentima, koji bi putujući i razgovarajući s političkim akterima toga teritorija iznijeli prosudbu o političkom, ekonomskom, vojnom i kulturnom stanju, kao i o potencijalnim neprijateljima Srbije.⁶¹ Područja na koja bi se agenti usredotočili i na kojima bi se širila srpska propaganda bila su Bugarska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Albanija, Srijem, Banat i Bačka te je svako od tih područja obrađeno u zasebnom poglavlju.

U poglavlju „Najpre da označimo naša otkrovenja sprama Bugarske“ autor navodi kako je upravo Bugarska zemlja u kojoj se najviše isprepliću ruski i srpski interesi te da bi se za dobrobit njihovoga odnosa trebao postići sporazum. Važno je napomenuti kako je s ruskoga gledišta Bugarska predstavljala glavnu osnovnu njezinoga širenja na prostorima Balkana, dok se Garašanin pribojavao kako će upravo Rusija težiti formiranju slobodne Bugarske države pod svojim protektoratom čime bi ugrozila hegemonističke težnje srpskoga naroda. Nakon poraza u Krimskom ratu Rusija je oslabila na međunarodnom položaju te je napravila zaokret u odnosu prema vanjskoj politici Srbije čime je svaka mogućnost sporazuma i suradnje bačena u zaborav. Garašanin je u ovom poglavlju naveo kako su osnovne zadaće srpske politike u Bugarskoj kulturni i propagandni utjecaj. Kulturni koji bi se ostvario mogućnošću primanja mladih Bugara u srpske škole, davanjem stipendija, tiskanjem bugarskih molitvenika i crkvenih knjiga u Srbiji, te propagandni koji bi se ostvario slanjem tajnih emisara koji bi svojim radom usmjerili pozornost bugarskoga naroda prema Srbiji.⁶² Iz navedenoga može se zaključiti kako je posebna pažnja bila usmjerena prema Bugarskoj te kako su se na razne načine nastojali spriječiti mogući ruski pokušaji formiranja slobodne Bugarske kao i širenje bilo kakvih jačih ruskih utjecaja na tom području. Događaji u kasnijim godinama pokazali su neuspjeh izrečenih planova u „Načertaniju“.

Potom slijedi poglavlje „O politici Srbije u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije“ u kojem se pažnja prvotno poklonila Bosni i Hercegovini. U vezi navedene zemlje Garašanin je smatrao kako postoje tri temeljna načela srpske politike i propagande, a to su: držanje slobodnijih i otvorenijih granica prema Bosni, provođenje načela

⁶¹ ŠIMUNIĆ, *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 38.

⁶² *Isto*. 39 – 47.

vjerezakonske slobode te principa narodnoga jedinstva. Za ostvarenje trećega načela i općenito bilo kakvoga saveza veoma je važno provoditi nasljedno kneževsko dostojanstvo, to jest poimanje srpskoga kneza i vlastitim knezom. Ako Bosanci ne bi prihvatili nasljedstvo srpskoga kneza prema Garašaninu uslijedilo bi „raskomadanje Srbalja“. U prethodnoj rečenici može se zaključiti kako je Garašanin Bosance smatrao Srbima, a Bosnu srpskom zemljom, a Kneževinu Srbiju zaštitnicu svih Slavena pod osmanskom upravom. Potom Garašanin posebnu pozornost usmjerava franjevcima kao ključnima za uspješnost propagande u Bosni i Hercegovini. Franjevce je smatrao vjerskim i kulturnim predstavnicima Hrvata katolika čija je uloga bila pridobivanje bosanskih Hrvata za ideju sjedinjenja s Kneževinom Srbijom. Glavna sredstva za ostvarivanje te propagande bila su tiskanje knjiga u Beogradu, podizanje katoličke kapele u Beogradu, slanje fratara u beogradsku gimnaziju na poziciju profesora latinskoga jezika te pisanje jedne povijesti Bosne koja bi ojačala jedinstvo Bošnjaka i Srba.⁶³

Poslije prikaza odnosa prema Bosni Garašanin prelazi na odnos prema Crnoj Gori i Albaniji u kojem bi veliku ulogu odigrala vanjska trgovina Srbije. Autor navodi kako se cijela vanjska trgovina nalazila u rukama Austrije što se za budućnost Kneževine Srbije smatralo pogubnom činjenicom. Za sprječavanje bilo kakvoga lošega scenarija Garašanin je predlagao ideju otvaranja novoga trgovačkoga puta i trgovačke agencije koja bi sve to kontrolirala.⁶⁴ Za novu orijentaciju trgovine predlagao je crnogorsku luku Ulcinj i Sredozemlje što bi značilo povećanje srpskih interesa za Crnu Goru i Albaniju te automatsko provođenje srpske političke propagande na tim područjima.

Pretposljednje poglavlje djela odnosi se na Srijem, Bačku i Banat u kojem se može iščitati postojanost mržnje prema prekosavskim Srbima koje su Srbi smatrali balkanskim barbarima nesposobnima za preuzimanje zadaće obnove Dušanova carstva. Garašanin navodi da je za dobrobit Kneževine Srbije potrebno uspostaviti kontakte i političku suradnju.⁶⁵

Posljednje poglavlje „Načertanija“ je najkraće u kojem se navodi kako je nužno upoznati Srbiju sa Slavenima Češke, Moravije i Slovačke kako bi se spriječio pad pod austrijski utjecaj. Ovo poglavlje je opširnije obrađeno u Zachovom „Planu“ dok je u „Načertanijama“ navedeno iz poštovanja prema autoru „Plana“. Zach je u svojem djelu u tom poglavlju naveo kako su Česi, kao i Srbi, težili za ujedinjenjem okolnih Slavena pod njihovom hegemonijom, a prema autorovom mišljenju Srbija bi imala koristi od toga. Pošto je

⁶³ *Isto.* 47 – 52.

⁶⁴ *Isto.* 52 – 53.

⁶⁵ *Isto.* 53 – 55.

u tim trenucima Srbija bila ekonomski i kulturno zaostala zemlja Zach tu kao prednost navodi odlazak i obrazovanje Srba u Češkoj za napredak na svim područjima. Također, preporučuje i odlazak čeških kulturnjaka u Srbiju. Zanimljivo je naglasiti kako Garašanin u svoje djelo nije uveo poglavlja koja bi slijedila u „Planu“, a odnosila su se na unutrašnju politiku Srbije te njezinom odnosu prema Hrvatskoj. U tom poglavlju, koje je u prethodnim potpoglavljima navedeno, Zach je predstavio ideje i ciljeve ilirizma i Ljudevita Gaja te je nastojao otkloniti odbojnost Srba prema istome.⁶⁶ Može se zaključiti kako je Garašanin ovo poglavlje izostavio jer se pohvalno govori o Ljudevitu Gaju, ilirizmu i Hrvatima općenito što nije išlo u korist s njegovim političkim i propagandnim ciljevima.

Mnogi povjesničari i ostali kulturnjaci na razne načine su shvaćali i tumačili „Načertanije“. Neodređeni broj srpskih povjesničara smatrao je Garašaninovo djelo čistim dokazom jugoslavenskoga programa, to jest stvaranja velike Jugoslavije. U skladu s time je i mišljenje srpskoga pisca Dragoslava Stranjakovića: „...osnovna Garašaninova misao bila je da se stvori jedna velika, jaka i nezavisna jugoslavenska država“, kao i to da je „Načertanije“ bio „prvi napisani jugoslavenski politički program“.⁶⁷ Hrvatski je povjesničar Ferdo Šišić, jugoslavenskoga usmjerenja, ovo djelo smatrao hrabrim potezom i jasnim prikazom budućnost napisanim u jugoslavenskom duhu: „Nije potrebno napose još potcrtavati kolikom se političkom zrelošću odlikuje ovaj doista jugoslovenski program najstarijeg srpskog ministra državnika Ilije Garašanina, toga dostojnog prethodnika Jovana Ristića i Nikole Pašića. Kad pomislimo, da je napisan još 1844. i kad se sjetimo, što se sve poslije toga u našim zemljama zgodilo, Načertanije danas se nas doima kao neko proroštvo koje se već ispunilo“.⁶⁸ Garašaninove teze u uvodu djela jednostavno se ne slažu s ovakvim tumačenjima, a posebno sa Stranjakovićevim. U uvodnim se crtama „Načertanija“ jasno uočava zamjena jugoslavenstva sa srpstvom te srpska ekspanzionistička politika. Tajni program srpske nacionalne i vanjske politike je, sa svim izmjenama i dopunama, služio političarima Srbije do 1918. godine kada je ujedinjenjem dviju država proglašeno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Propagandna djelatnost

Za ostvarivanje ideja iznesenih u poglavljima „Načertanija“ veliku ulogu odigrala je propagandna djelatnost. Kao što je navedeno u prethodnom potpoglavljju ta zadaća prepuštena

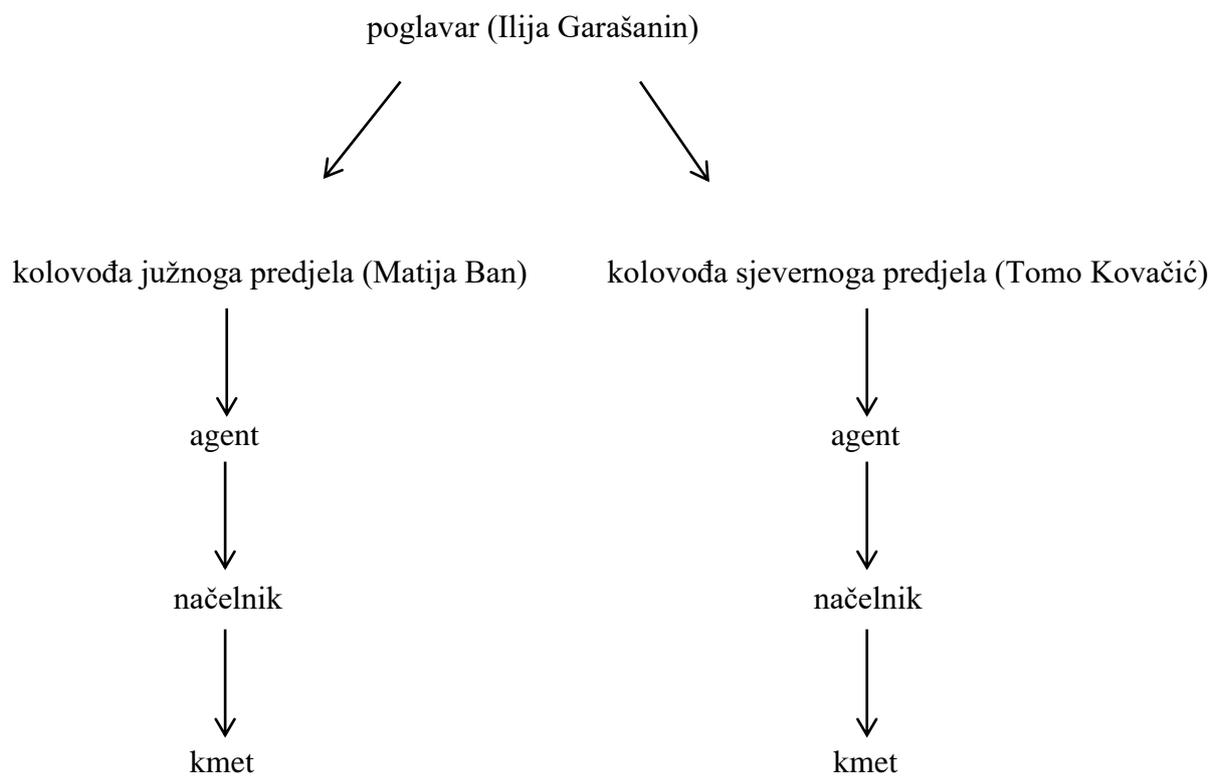
⁶⁶ *Isto.* 55 – 60.

⁶⁷ ŠIMUNIĆ prema STRANJAKOVIĆ u *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike.* 61.

⁶⁸ GRBEŠIĆ, „Od ilirskoga pokreta i jugoslavenske ideje do neuralgičnih točaka u hrvatsko-srpskim odnosima u 20. stoljeću“. 92.

je pažljivo odabranim osobama koje bi svojim zapažanjima, ispitivanjima i kulturnim radom utjecali na pridobivanje stanovništva za ujedinjenje i zaštitu Kneževine Srbije. No za uspješniju djelatnost Garašanin je sastavio određene smjernice rada. Prema njima se propagandni prostor podijelio na dva predjela; južni, kojem su pripadali Dalmacija, Hercegovina, Crna Gora i Albanija, i sjeverni, kojem su pripadali hrvatskoslavonska granica, Bosna, Novopazarski Sandak, Južna Srbija i Jugozapadna Bugarska. Također, svaki predjel imao je svoga kolovođu, najodgovorniju osobu u tom predjelu koja je uz redovnu plaću imala i pokriveno putne troškove. Glavna dužnost kolovođe bila je organizacija propagande u zadanom predjelu, briga o podčinjenim osobama, o financijama, o plaćama podložnika i redovito obavještavanje nadležnih o poduzetim koracima. Svaki od tih kolovođa odabrao je svoga pomoćnika agenta koji je trebao zadovoljavati političke i vojničke kriterije jer je za svoj rad redovito dobivao plaću. Glavna zadaća agenata bila je redovito obavještavanje kolovođa i odabir pouzdane osobe, pomoćnika nazvanoga načelnik. Načelnici su bili najniži funkcioneri tajne organizacije i za svoj rad nisu dobivali plaću već im je bila obećana nagrada nakon oslobođenja. Glavna zadaća načelnika bila je dobro poznavanje grada, mjesta u kojem djeluju, a to je obuhvaćalo informiranost o stanovništvu, to jest o njihovom imovinskom stanju i političkom duhu, potom o prometnoj i vojnoj infrastrukturi. Također su ti načelnici odabirali i jednoga pomoćnika zvanoga kmet.⁶⁹ Svaka podređena osoba odgovarala je svojoj nadređenoj osobi, a nositelji istih funkcija u dvama predjelima nisu se međusobno poznavali. Postojala je jasno definirana hijerarhijska struktura i organizacija na čelu s Ilijom Garašanimom kao poglavarom i glavnim nositeljem ideja, uz kojega je stajao njegov pomoćnik Jovan Marinović. Kolovođa sjevernoga prostora bio je bivši fratar Tomo Kovačević, a kolovođa južnoga prostora bio je Dubrovčanin Matija Ban koji se istaknuo među prvim propagatorima i širiteljima srpske misli.

⁶⁹ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 78. – 81.

Prikaz 1. Struktura propagandne djelatnosti.

Matija Ban

Matija Ban bio je dubrovački književnik, diplomat i političar. O njegovom ranom životu u rodnom gradu postoji veoma malo dostupnih podataka. Poznato je da je nakon završene gimnazije u Dubrovniku privatno slušao filozofiju kod Anđela Maslača, dominikanca koji je bio na glasu kao „jedini Dubrovčanin toga vremena koji je poznavao ćirilicu“⁷⁰ i pedagogiju kod Nika Arbanasa. Godine 1834. Ban je stupio u franjevački red koji je napustio već sljedeće godine. U razdoblju od 1839. do 1844. godine boravio je u Carigradu i Bursi gdje je radeći kao profesor u privatnim turskim školama stekao određeno bogatstvo, ugled i iskustvo. Također je tamo i došao u kontakt s poljskim plemićem knezom Adamom Czartoryskim, vodećom osobom poljske emigrantske politike. Poznanstvo s knezom i njegovom idejom o Srbiji kao jezgri budućega okupljanja i ujedinjavanja južnoslavenskih pokrajina koje su tada bile u sastavu Osmanskoga Carstva, ali i onih u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, potaknuli su ga na odlazak u Beograd i organiziranje Tajnoga demokratskoga panslavističkoga društva.⁷¹

Tajno demokratsko panslavističko društvo

Ban je dolaskom u Beograd 1844. godine postao odgovornom osobom za obrazovanje kćeri tadašnjega kneza Aleksandra Karađorđevića i jednim od najbližih suradnika Ilije Garašanina te je započeo s ozbiljnom političkom aktivnošću. Prvi korak njegovoga političkoga rada bio je organiziranje Tajnoga demokratskoga panslavističkoga društva (tajno je u odnosu prema osmanskoj vladi) koje je osnovano da, prema Banovim riječima, „raširi zrenik narodnih misli i Srbiju napravi kolovođom Južnih Slavena“.⁷² Društvo koje je osnovao u Beogradu, nastalo je pod zaštitom srpskoga ministra, a uz Matiju Bana toj su se organizaciji pridružili ugledni politički i obrazovani ljudi poput Jana Šafarika, Pavla Čavlovića, Tome Kovačevića, Stjepana Verkovića, Filipa Pašalića, Stjepana Marjanovića, Stefana Heraklovića, Miloša Popovića i Milana Davidovića. Prvi članovi tajnoga društva razvili su aktivnu političku djelatnost u duhu panslavističkih poimanja poljske emigracije, to jest bili su pod jakim utjecajem Hotela Lambert.⁷³ Pomoć i zaštitu tajnom društvu, osim ministra Ilije Garašanina, pružili su neki članovi Savjeta i sam knez Aleksandar te se može zaključiti kako je tajno društvo uživalo veliki ugled i politički utjecaj u srpskom društvenom životu. Ovisnost o poljskoj emigraciji nabolje dokazuje briga i suradnja nekih članova tajnoga društva u

⁷⁰ TOLJA. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. 151.

⁷¹ BANAC. *Dubrovački eseji*. 54. – 55.

⁷² ŠIDAK. *Studije iz hrvatske povijesti iz 19. stoljeća*. 169.

⁷³ ŽUREK. „Hotel Lambert i razotkrivanje hrvatskoga Branislava (1844./45.)“. 610.

tiskanju i izdavanju hrvatskoga časopisa „Branislav“ u Beogradu od 1844. do 1845. godine. Naime, nakon zabrane uporabe ilirskoga imena i uvođenjem cenzure ilirci su pomoć odlučili potražiti u Kneževini Srbiji koja ju je i pružila. Te 1843. godine i dalje su bili aktualni Czartoryskijevi „Savjeti kojima se treba rukovoditi Srbija“ u kojima se, između ostaloga, potala i književna suradnja s drugim narodima, a tu misao dodatno je razradio i Zach u svojem djelu. Prema mišljenju poljskoga agenta Srbija je trebala tiskati na svojem teritoriju djela namijenjena Hrvatima i Dalmatincima koja nisu mogla izdavati pod tuđinskom vlasti. List „Branislav“ sadržavao je tekstove izrazito borbenoga karaktera usmjerene protiv mađarizacije s ciljem promjene političkoga stanja u Hrvatskoj i Slavoniji.⁷⁴ Iako je list zaoštrio hrvatsko-ugarske trzavice Zach, kao aktivni član tajnoga društva, smatrao ga je ispunjenjem koncepcija Hotela Lambert čiji je cilj bio propagiranje izdavačke djelatnosti na narodnom jeziku među Južnim Slavenima, kao i političkoga cilja: „Hrvati počinju da štampaju u Beogradu ovde priložene novine. Srpska vlada, dakle, pogoršava odnose s Austrijom. To je dobro, jer će se Hrvati približiti Srbiji“.⁷⁵ Nepoznati su razlozi za prekid objavljivanja lista, neki autori smatraju da su austrijske vlasti vršile prevelik pritisak na srpsku vladu, drugi kako je Ljudevit Gaj, suradnik i prijatelj brojnih članova tajnoga društva, uslijed pritiska pozvao na poboljšanje odnosa s Mađarima za koji bi trebalo prestati s tiskanjem lista takvoga karaktera. Na koncu, u ljeto 1845. godine u Beogradu je izašao posljednji broj hrvatskoga časopisa „Branislav“ koji su neki zbog hrvatsko-srpske suradnje prozivali i prvim ilegalnim listom Južnih Slavena.

Iako nisu poznati podatci o dvama najvažnijim obilježjima svakoga udruženja, statutu i programu, ipak samo članstvo tajnoga društva ukazuje kako su članovi bili složni i organizirani oko jednoga cilja, a to je bilo oslobađanje južnoslavenskih naroda od osmanske vlasti pod srpskim vodstvom i njihovo ujedinjenje s Kneževinom Srbijom u jednu državnu zajednicu na čelu s dinastijom Karađorđević.⁷⁶

Prestankom tiskanja lista tajno se društvo približilo idejama ministra unutarnjih poslova te se posvetilo pripremnom radu za Garašaninovu propagandu. Iako je Garašanin nastupao s izrazito srpskoga gledišta, a tajno društvo sa sveslavenskim romantičarskim duhom, postavlja se pitanja zašto je onda srpski ministar pružio podršku i suradnju društvu.

⁷⁴ ŽUREK. „Hotel Lambert i razotkrivanje hrvatskoga Branislava (1844./45.)“. 609. – 611.

⁷⁵ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. 30.

⁷⁶ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 35.

Šidak naglašava da su im u konačnici ciljevi ipak bili zajednički⁷⁷, dok Agičić naglašava Garašaninov karakter kao i želju za pridobivanjem i iskorištavanjem ljudi za ostvarivanje konačnoga cilja.⁷⁸ Pripremni rad tajnoga društva zahtijevao je organizaciju obavještajne službe i promicanje nacionalno-političkoga cilja te se u tome posebice istaknuo Garašaninov blizak suradnik i agent Matija Ban.

Politički rad

Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju Garašanin je za ostvarivanje iznesenih ideja u „Načertaniju“ predvidio razgranatu propagandnu djelatnost. Osim strukturalne organizacije, koja se sastojala od kolovođa, agenata, načelnika i kmetova, organiziran je i poseban prostor djelovanja koji se dijelio na južni i sjeverni. Zadaća putovanja, ispitivanja i podnošenja izvještaja bila je povjerena stručnim, sposobnim i odanim osobama koje je Garašanin osobno odabrao i potvrdio. Osim osnovnih materijalnih instrukcija, mjesta i osoba za provjeru, data im je i glavna instrukcija koja se sastoji od četiri točke: „Prvo, rasuđavaćedu političesko stanje zemlje osobito partije u njoj nalazeće se..., drugo, naročito treba paziti na vojeno stanje naroda i zemlje, kao i na ratni duh i naoružanost naroda..., treće, sočinićedu opisanije ili karakteristiku i spisak od najvažnijih i najvećih upliv imajućih muževa..., četvrto, šta se u kojoj provinciji o Srbiji misli, šta narod od Srbije očekuje, i šta li ljudi od nje žele i čega se od nje boje“.⁷⁹ Nakon što su u Kneževinu Srbiju stigle vijesti o revolucionarnim zbivanjima u Habsburškoj Monarhiji u proljeće 1848. godine, iz Kneževine su u Hrvatsku, Dalmaciju i Boku Kotorsku, te Crnu Goru, Bosnu i Kosovo poslani odani ljudi sa zadatkom promatranja i ispitivanja. Ti povjerenici susretali su se s istaknutim ljudima u mjestima kroz koja su prolazili i prenosili im gledišta srpskoga političkoga vrha, čak su neki održavali i predavanja i osluškivali razmišljanja određene sredine o revolucionarnim zbivanjima, kao i o Kneževini Srbiji. Matija Ban, kao jedan od najodanijih propagandnih djelatnika i kolovođa južnoga prostora, započeo je 1848. godine s intenzivnim radom. Svaka postojeća i sačuvana korespondencija koja nam otkriva Banove diplomatsko-političke misije, političko-propagandnu akciju među narodom i politička povezivanja tijekom njegovih putovanja, vođena je između njega i člana srpskoga Savjeta Stevana Petrovića Kničanina. Takav potez može se smatrati veoma mudrim jer se njime, u slučaju nekih problema na vanjsko-političkom planu, prvenstveno moguće osmanske i austrijske intervencije, srpska vlada mogla ograditi i tvrditi da se Banova misija odvijala bez njezinoga znanja i dopuštenja.

⁷⁷ ŠIDAK. *Studije iz hrvatske povijesti iz 19. stoljeća*. 169.

⁷⁸ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 36.

⁷⁹ ŠIMUNIĆ prema GARAŠANIN u *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 96.

No sva ta pisma trebaju se razmatrati s dozom opreznosti jer postoji mogućnost potpune fikcije, a ako i nisu Banac upozorava kako ih je Ban sigurno poslji izmijenio nakon što su glavne ličnosti propagande preminuli.⁸⁰

Matija Ban je prvo proputovao Srijem od Zemuna do Novoga Sada i natrag, a prilikom toga putovanja zaustavljao se u mnogim mjestima i propagirao je o blagodatima Kneževine Srbije. Iz Zemuna je krenuo prema Sisku s parobrodom, no sporst samoga prijevoznoga sredstva primorala ga je na iskrcaj u Srijemskoj Mitrovici i najam kola do Zagreba. U pismu Kničaninu iz Zagreba od 12. travnja (31. ožujka) 1848. godine, Ban ga je veoma opširno izvijestio o boravku u Zagrebu i poduzetim diplomatskim koracima. Ban je u njemu naveo da se prvotno sastao s Ljudevitom Gajem, a zatim i s banom Josipom Jelačićem koji ga je ljubazno primio i razgovarao s njim o intencijama srpske vlade i kneza u vezi s revolucionarnim zbivanjima u Habsburškoj Monarhiji: „...sva budućnost Srbije je na Balkanskom Poluostrvu, a događaji u Austriji se je samo posredno tiču; knezu je mnogo stalo do toga da Mađari ne pogaze Trojednu Kraljevinu, jer bi tada i Srbija došla u opasnost, pa je zato naumio upotrebiti sav svoj uticaj kod Srbalja, u ovoj Kraljevini, kao i u Ugarskoj, da skoče na odbranu zajedno s Hrvatima ako bi Mađari na njih udarili i protiv carskog prestola što god preduzimali“.⁸¹ Nakon što je Ban opisao stav Kneževine Srbije navodno je predao banu dva pisma, jedno od mitropolita Josifa Rajačića i drugo od Ilije Garašanina. Pročitavši Rajačićevo pismo ban Jelačić je, prema Banovim riječima, obećao da će poslati svoje izaslanike mitropolitu u Srijemske Karlovce i knezu u Beograd.⁸² No ovo se pismo treba uzeti s dozom opreza i smjestiti ga u kontekst tadašnje političko-društvene situacije u revolucionarnom duhu. Naime, Ljudevit Gaj je bio u Beču još od 27. ožujka, a sam ban Jelačić napustio je Zagreb 3. travnja te iste godine, a vratili su se tek 15. travnja kad je Matija Ban već nastavio svoje putovanje. U skladu s izrečenim može se zaključiti kako se Ban nije mogao susresti s Gajem i Jelačićem, već da je cijeli susret izmislio. Iz daljnega teksta pisma uviđa se da je Ban, osim opisa susreta i razgovora s Jelačićem, pisao o raspoloženju zagrebačkoga stanovništva te da je održao tri javna predavanja; jedno akademskoj zajednici, drugo bogoslovima i treće Gajevim bliskim suradnicima.

Potom je Ban oputovao iz Zagreba prema Dalmaciji preko Karlovca. Cilj njegovoga putovanja po Dalmaciji bio je propagiranje ideje o neophodnosti ujedinjenja Dalmacije s

⁸⁰ BANAC. *Dubrovački eseji*. 62.

⁸¹ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. 40.

⁸² *Isto*. 41.

Hrvatskom te ispitivanje mogućnosti oružane intervencije u krajevima pod osmanskom vlašću iz smjera Dalmacije. Tijekom toga puta Ban je prvotno svratio u Karlovac kod Ivana Mažuranića 18. travnja (6. travnja) odakle je poslao izvještaj Kničaninu o tamošnjem stanju. U njemu je Ban opisao raspoloženje tamošnjega stanovništva prema Srbiji i događajima u Bosni i Hercegovini: „O Srbiji se s najvećim zauzimanjem raspituju; vele da ako Srbija ne uzhtjedne osloboditi Bosnu i Ercegovinu da će je oni osloboditi i bez nje“.⁸³

Zatim je Ban krenuo prema Dalmaciji te je iz Zadra uputio dva pisma Kničaninu. U prvom je pismu od 19. travnja (7. travnja) 1848. godine opisao napeto stanje koje vlada u Zadru misleći na sve jaču talijanizaciju naroda, no istaknuo je kako je čuo da ipak neki gradovi traže savez, to jest ujedinjenje, s ostatkom Hrvatske i narodni jezik u javnim ustanovama. S glavnim ciljem putovanja na umu i saznanjima iz naroda Ban je odlučio napisati i tiskati proglas „Šta treba Dalmaciji?“ u kojem je objasnio nacionalne i ekonomske potrebe priključenja Dalmacije Hrvatskoj te ga je potpisao sa „Matija Ban Dalmatinac“. U drugom pismu iz Zadra od 21. travnja (9. travnja) Ban je i dalje opisivao stanje u Dalmaciji te kako je odlučio proputovati cijelu Dalmaciju i nagovoriti općinske vlasti na slanje deputacije u Hrvatski sabor i na zahtijevanje uvođenja narodnoga jezika. No Ban je pretpostavio kako sve dalmatinske općine neće moći poslati vlastite zastupnike pa se dogovorio s Antom Kuzmanićem da se prihvati zastupanje onih općina koje to ne budu mogle.⁸⁴

Poslije Zadra Ban je proputovao unutrašnjost Dalmacije; Skradin, Knin, Vrliku i Drniš te je stigao i u Šibenik. Iz Šibenika se Ban javio kratkim pismom od 2. svibnja (20. travnja) u kojem je izjavio da je zadovoljan s rezultatima svoga putovanja po „planinskim predjelima“. Poslije Šibenika otputovao je u Split u kojem se, prema pismu od 4. svibnja (22. travnja), veoma kratko zadržao. Naime, tamošnji predstavnici vlasti upozorili su ga kako nije poželjan u njihovom gradu, da mu ne mogu garantirati sigurnost te su ga savjetovali na odlazak što je Ban i poslušao. Otišao je prvotno u Sinj gdje je pričekao parobrod iz Splita za svoje rodno mjesto Dubrovnik.⁸⁵ U pismu iz Dubrovnika od 10. svibnja (28. travnja) Ban je izvijestio kako je obišao dalmatinsko-osmansku granicu te da se s utjecajnim ljudima u tim krajevima dogovorio „u dvojakom smislu: političkom – što se tiče spojenja Dalmacije sa Hrvatskom, i vojenom – što se tiče upadanja u Bosnu, za savezne radnje sviju Jugoslavena za njihovo obšte oslobođenje“. I u ovom je pismu Ban naglašavao važnost akcije u Bosni i povezivanja s

⁸³ *Isto.* 43.

⁸⁴ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću.* 59.

⁸⁵ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca.* 44.

tamošnjim fratrima.⁸⁶ U Dubrovniku je Ban ostao nekoliko dana te je poslao Kničaninu još jedno pismo 20. svibnja (8. svibnja) nakon političke misije u Boki Kotorskoj i Crnoj Gori. U njemu je opisao i susret s crnogorskim vladikom Petrom II. Petrovićem Njegošem koji ga je izrazito ugodno iznenadio te je, navodno, pristao na sve što mu je Ban ponudio. No vladika je ipak izrazio nezadovoljstvo i razočaranje u politiku srpske vlade zbog neupućenosti u cijelu akciju. Na kraju pisma Ban je napomenuo da će ostati još nekoliko dana u Dubrovniku te da će parobrodom krenuti do Trsta pa u Zagreb.⁸⁷ Iako je Ban u svojim putovanjima i posjetima pristupio s idejom slavenstva ipak se nije mogao oduprijeti da u svoja djela unese dozu srpske posebnosti. Za vrijeme njegova posjeta Dubrovniku prvi je otvoreno promicao Srbo-katoličke ideje što se može zaključiti iz njegova pisma Kničaninu: „U Dubrovniku g. Betondić i Baldo Gučetić, zapovjednici narodne vojske koja se po svoj Dalmaciji zavela, primiše za komandu srpski jezik, a dubrovačka mladež pjeva noću po ulicama srpske pjesme koje sam ih ja naučio, pa i jednu koju sam naročito za moje Dubrovčane sastavio“. Ta pjesma bila je Banova „himna srpsko-dubrovačka“ koja započinje sljedećim stihovima: „Ja sam Srbin, staroga Dubrovnika sin / Prva uma iskrica Slavenima svim...“.⁸⁸

Nakon svoga boravka u rodnom gradu Ban je preko Trsta i Ljubljane krajem svibnja 1848. godine doputovao u Zagreb gdje se sastao s Gajem i Jelačićem. Postoji mogućnost njihovoga susreta jer su i Gaj i ban Jelačić tada boravili u Zagrebu. Sredinom lipnja 1848. godine Ban se vratio u Beograd.⁸⁹

Poslije Banova putovanja tijekom 1849. godine stanje se u Habsburškoj Monarhiji postupno smirilo te je srpskom političkom vrhu postalo jasno da se europska revolucionarna zbivanja neće odraziti na Osmansko Carstvo na način koji su oni zamislili. U skladu s time Garašanin i njegovi suradnici ponovno su se fokusirali na tajnu djelatnost za pripremanje ustanka u Osmanskom Carstvu. Po nalogu Ilije Garašanina, u proljeće 1849. godine, Matija Ban sastavio je plan narodno-oslobodilačke akcije nazvan „Ustav Politične Propagande imajuće se voditi u zemljama slaveno-turskim“. Djelo se sastoji od devet poglavlja: Čelj i sredstva, Prostor i Razdělěně propagande, Poglavar Propagande, Kolovođe i njine dužnosti, Agenti i njini momci, Načelnici i kmetovi, Korispondencija, Planovi vojeni i Financije.⁹⁰ Prema tom planu predviđalo se formiranje tajne organizacije političke propagande Srbije u

⁸⁶ Isto. 45.

⁸⁷ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 60.

⁸⁸ BANAC. *Dubrovački eseji*. 64.

⁸⁹ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 62.

⁹⁰ Isto. 72. – 73.

pokrajinama pod osmanskom vlašću. Također, prema statutu se od tajne organizacije očekivalo pripremanje sveopćega ustanka s kojim bi se ostvario cilj – oslobađanje od tuđinske vlasti: „Propagandi je bio cilj da narod pod Turskom obavesti da su rišćani i kršćani braća, da imaju jednog dušmanina – Turčina, da treba da pregnu svom silom da se oslobodi i da mu se ulije hrabrost, jer ima jedna sila koja će mu priskočiti u pomoć“. Na kraju teksta statuta Matija Ban naglasio je kako Srbija može izabrati jednu od moguće dvije opcije: „...Srbija ili mora raditi o rasprostranjenju svojih granica, ili mora pasti. Srbija će ili postati jedna velika država na istoku, ili će za svagda zatrpiti budućnost svoju“.⁹¹ Na temelju samoga teksta statuta i Banovih izrečenih riječi može se zaključiti kako su velikosrpske težnje tajne propagandne organizacije bile veoma jasne. Daljnji zadatak Bana, kao glavnoga agenta i kolovođe južnoga predjela, bio je da sa svojim kurirom Stjepanom Verkovićem organizira narodno-oslobodilačku akciju na tom području i da održavaju živu vezu s crnogorskim vladikom Njegošem. U lipnju 1849. godine Ban i Verković napustili su Beograd i otišli su u svoj predio gdje su trebali uspostaviti organizaciju.

Ban je ostao u Dubrovniku dok je Verković odmah otišao u Kotor sa zadatkom održavanja veze između Bana i albanskoga agenta Gaspara Krasničija i između Bana i Njegoša. U ljeto iste godine Ban je posjetio crnogorskoga vladiku Njegoša i tom prilikom predao mu je, pored pisma kneza Aleksandra, kao poklon srpske vlade „dvadeset svitaka, svaki po sto dukata“. Oboje su izrazili veliko zadovoljstvo njihovim susretom i daljnjom suradnjom. Ban se s Cetinja vratio u Dubrovnik odakle je s vladikom Njegošem nastavio korespondenciju preko Verkovića. U izvještaju Garašaninu od 16. studenoga 1849. godine Ban ga je obavijestio o postavljenim agencijama u Turskoj, o odabiru agenata na granici i o vijestima iz Albanije. U sljedećem izvještaju od 10. prosinca iste godine Ban je napisao Njegošu i Garašaninu da je već jedanaest agenata iz Hercegovine i pet iz Bosne položilo zakletvu pred njim i protom Nikolajevićem i da su im data uputstva za daljnju djelatnost. U izvještaju od 30. prosinca naveo je da su tri agenta iz Hercegovine i osamnaest iz Bosne naknadno položili zakletvu te da je s time mreža agenata u cijelosti uspostavljena.⁹²

Matija Ban ostao je u Dubrovniku sve do druge polovice 1850. godine kada je njegova djelatnost pa i sama prisutnost izazivala preveliku sumnju kod lokalnih i austrijskih vlasti. U ožujku iste godine otišao je na poziv u Beograd prepustivši parohu Nikolajeviću poslove u Dubrovniku. Poziv u Beograd ustvari predstavlja završetak djelovanja jugozapadne agencije

⁹¹ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. 69.

⁹² *Isto*. 70. – 71.

jer je Garašanin naredio prekid svih operacija naredivši Banu povratak za stalno u Beograd. Garašanin je bio nezadovoljan Banovim radom prvenstveno radi mogućnosti otkrivanja organizacije austrijskim vlastima. Također, to je nezadovoljstvo proizašlo i zbog toga što Ban nije uvijek uspijevaao ostvariti sve zamisli onako kako bi to zadovoljilo Garašaninove želje, a Banovi preveliki novčani zahtjevi i sukob s Verkovićem naveli su Garašanina na takvu odluku. U pismu vladiki Njegošu, Ban je zapisao kako je slušao Garašaninove riječi „kao što osuđenik sluša smrtnu presudu“ te da je naposljetku prihvatio ponuđenu katedru francuskoga jezika na beogradskom liceju.⁹³ Ipak, Ban nije odustao od daljnijega širenja srpske nacionalne svijesti te je u pismu prijatelju izjavio kako je odlučio da neće „Srbijancima dati da zaspu, i da na samu kneževinu ograniče svoje brige, kao što su oni na to prilično skloni“.⁹⁴

Tijekom 50-ih godina 19. stoljeća Matija Ban posvetio se književnoj djelatnosti koja će više biti obrađena u sljedećem potpoglavlju. Navedeno razdoblje u Kneževini Srbiji obilježeno je napetošću i sve izraženijim nezadovoljstvom vladavinom kneza Aleksandra Karađorđevića kojega je naposljetku Svetoandrejska skupština zbacila s prijestolja i povratila Miloša Obrenovića. Ilija Garašanin je 1852. godine imenovan predsjednikom vlade i ministrom vanjskih poslova, a na tom se položaju zadržao do polovice ožujka 1853. godine kada je bio umirovljen zbog jakih pritisaka Rusije na kneza Aleksandra. Poslije nekoliko godina izbjivanja iz političkoga života 1857. godine ponovno je došao na scenu postavši članom Državnoga savjeta te kasnije ministrom unutrašnjih poslova. Godine 1858. smjenom dinastije oživjela je i tajna politička djelatnost.⁹⁵ No Garašanin je i prije povratka Obrenovića radio na narodno-oslobodilačkoj akciji posvetivši najveću pažnju prema Bosni koju su u tim trenutcima potresli ustanci stanovništva protiv osmanske sile. Dolaskom Obrenovića, koji su podržavali ideju oslobođenja i ujedinjenja svih Srba i Jugoslavena, Garašanin je mogao neometano i s podrškom dalje razvijati akciju. Pod novom dinastijom Matija Ban nastavio je s radom na propagiranju ideja o oslobođenju i ujedinjenju, a dokaz tomu je jedno njegovo uputstvo iz 1860. godine o oslobađanju Bosne. U tom se uputstvu, koje je tajnim kanalima stiglo u Bosnu, navelo kako se Bosna može osloboditi od osmanske vlasti ustankom kršćanske raje ili intervencijom neke strane sile, ali kako je na tom području bila izražena vjerska podjela naglasila se kao jedina opcija, intervencija srpskoga naroda.⁹⁶ Dva mjeseca poslije teksta Uputstva u Beogradu se sastao Odbor srpsko-bosanski na kojem su članovi

⁹³ BANAC. *Dubrovački eseji*. 67. – 68.

⁹⁴ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 97.

⁹⁵ *Isto*. 107.

⁹⁶ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. 117.

poput Matije Bana, Dimitrije Golubovića, Nikole Jovanovića i Zaharije Kurtovića, raspravljali o planu akcije. Na temelju odluke prisutnih da pokrovitelj Odbora mitropolit Mihailo obavijesti vladu o postojanju ove organizacije očito je kako je ova organizacija nastala bez znanja i podrške srpske vlade. Ova organizacija okarakterizirana je kao Odbor, to jest centralni organ „za sjedinjenje sviju Jugoslavena u nerazdvojnu, samostalnu državu“, a to je podrazumijevalo pripremanje ustanka u pokrajinama pod osmanskom vlašću i pridobivanje podrške drugih sila poput Francuske i Rusije. U svrhu zadobivanja Rusije, Odbor je odlučio uputiti Matiju Bana u Beč da na sastanku predstavi plan i cilj akcije tamošnjem ruskom ambasadoru, a tijekom rujna 1860. godine to se i dogodilo. Ban je, po povratku iz Beča, izvijestio članove Odbora o tijeku i ishodu razgovora s ruskim ambasadorom, a zaključak je bio sklapanje sporazuma prema kojem su bile potrebne sljedeće stavke: „1. Crna Gora da dobije Zetu, Hercegovinu s Dubrovačkim i Kotorskim okruzima. Srpsko pleme da se ujedini u jednu državu sa severnom Albanijom, na čelu koje bi bio knez Miloš; 2. Oslobodilačkom akcijom da rukovodi Središni odbor. Srbija i Rusija da ostanu neutralne kako bi mogle braniti pokret od strane intervencije; 3. Rusija da dade pomoć; 4. Organizacija da spremi ustanak, ali se na početku mora čekati dok Austrija ne zarati s Venecijom ili dok ne otpočne buna u Mađarskoj; 5. Hrvati su pristali da potpomognu akciju“.⁹⁷ Važno je navesti kako je dobivena materijalna pomoć zaista upotrebljena u svrhe koje je i bila namijenjena što je vidljivo iz činjenice kako su se u Slavoniji i Hrvatskoj ustanovile osam agencija s kuririma kojima je Ban dao uputstva za djelovanje. Može se zaključiti da je formiranje Odbora bilo isključivo djelo Matije Bana u suradnji s ruskim predstavnicima, a ne postoje saznanja o tome je li srpska vlada bila zaista obaviještena o njezinom postojanju, ali sama vlada nije mogla imati razloge za zabranu njezinoga djelovanja jer su se interesi Kneževine Srbije i Rusije u tim trenutcima poklapali.

Smrću kneza Miloša koncem rujna 1860. godine na prijestolje je po drugi put nastupio knez Mihajlo koji je za ciljeve svoga djelovanja postavio rat s Osmanlijama, učvršćivanje zakonitosti i ekonomsko jačanje naroda i zemlje. Matija Ban je i dalje nastavio s propagiranjem nacionalno-oslobodilačkih ideja kod naroda u još neoslobođenim krajevima. U pismu srpskom političaru Cvetku Rajoviću od 13. siječnja (1. siječnja) 1861. godine Ban je napisao o poduzetim koracima propagande te je zamolio za novčanu pomoć za daljnju akciju. Nadalje, izvijestio je Rajovića o radu agencija, o koordinaciji političkoga rada s Hrvatima s kojima je „položio osnove buduće srbsko-hrvatske politike“. Tu se treba ukratko osvrnuti na

⁹⁷ Isto. 118.

tadašnje mišljenje sudionika prema Hrvatima i njihovoj politici prema Bosni. Jedna od glavnih zadaća agenata u Bosni bila je, uz ostale, suprotstavljanje hrvatskom utjecaju za koji se tvrdilo da je produžena ruka austrijskih interesa. Najbolje opisan srpski odnos prema Hrvatima i jednom od nositelja južnoslavenske ideje u 19. stoljeću, biskupu Josipu Juraju Strossmayeru, sadržan je u sljedećem citatu: „Zbog toga što i Hrvati privlače simpatije naroda bosanskog k sebi, to treba i protivu hrvatskij djelovanja ono isto činiti što je napred označeno za Austriju: jer premda oni rade u ime hrvatskog naroda, opet to ništa drugo ne znači nego raditi za Austriju koioj Hrvatska u svemu prinadleži. Treba dakle strogo sačuvati narod da se neda prevariti od Hrvata. Naročito treba se u ovom čuvati od agenta Biskupa Štrosmajera, koi je glava te propagande horvatske, no koi je podplaćen od same Austrije da tako radi; kao i od sviju bogatij Horvata koi su radnjom njiovom pokazali da Srbstvo mrze i tim Austriju podpomažu“.⁹⁸ Iz priloženoga se može utvrditi kako je zaista Bosna bila kamen spoticanja, između ostaloga, u srpsko-hrvatskim odnosima u tim trenucima, također, može se iščitati i glavna karakteristika srpske politike u 19. stoljeću koja je bila ostvarivanje Velike Srbije, a Hrvati i biskup Strossmayer i njegovi pristaše sprječavali su taj cilj.

Ban je u proljeće 1861. godine otputovao u Beč, a o ishodu putovanja obavijestio je Rajovića u pismu istaknuvši zadovoljstvo Rusa s akcijom Srbije. Tu se prvenstveno misli na akciju Odbora čiji je utemeljitelj bio Ban, a u tim razdobljima fokus rada Odbora bio je nabavka oružja za ustanak i obranu Bosne u kojoj se situacija svakim danom pogoršavala.⁹⁹ U narednim godinama odvili su se razni događaji koji su onemogućili Banovu daljnju propagandnu djelatnost. Prvo je 1867. godine Garašanin otpušten iz službe, navodno zbog protivljenja kneževoj ženidbi s Katarinom Konstantinović, a sljedeće je godine knez Mihajlo usmrćen nakon atentata na Košutnjaku čime je na prijestolje nastupilo namjesništvo koje je bilo okupirano stabilizacijom unutrašnjega stanja u zemlji i željom za stjecanjem nezavisnosti koja je ostvarena 1877. godine. Matija Ban se uslijed takvih okolnosti povukao iz političkoga života te se posvetio kulturnom i publicističkom radu.

Književni rad

Tijekom burne 1848. godine revolucionarni duh obilježen idejama o ustavu, teritorijalno-kulturnoj integraciji i slobodi tiska, proširio se među stanovništvom Dubrovnika. Brojni autori poput Antuna Kaznačića, Mata Vodopića, Meda Pucića i drugih pisali su pjesme izrazito domoljubnoga karaktera posvećujući ih banu Josipu Jelačiću. No proglašenjem

⁹⁸ AGIČIĆ. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. 109.

⁹⁹ KUNTIĆ. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. 127. – 128.

oktroiranoga, nametnutoga, ustava svaki revolucionarni san bio je ugašen, ali goruća potreba za novinama i časopisima nije. Općenito, Dalmacija od „Kraljskoga Dalmatina“, koji je prestao izlaziti 1810. godine, nije imala svoje novine, a Dubrovnik niti jedne do 1848. godine.¹⁰⁰ Novine, časopisi i razni listovi bili su upravo najbolji načini za javno djelovanje i promicanje novih političkih i kulturnih ideja među narodom. Vodeći se tom idejom krug oko Ivana Augusta Kaznačića pokrenuo je list „L'Avvenire“ (budućnost) na talijanskom jeziku koji je izlazio od ljeta 1848. do ožujka 1849. godine. Hrvatski tjednik bio je prožet hrvatskim i slavenskim duhom promičući ideju ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom i kritizirajući autonomaše koji su bili protiv imenovanja bana Josipa Jelačića za guvernera Dalmacije. List nije bio namijenjen običnom puku, nego obrazovanijoj publici koja je mogla poduprijeti ideju ujedinjenja.¹⁰¹ Kao suradnik lista istaknuo se i Matija Ban, Pucićev prijatelj iz djetinjstva koji se nalazio u rodnom gradu tijekom 1848./9. godine kao agent Ilije Garašanina i srpskih ustavobranitelja s ciljem provedbe politike „Načertanija“. U trenutku književnoga poleta u Dubrovniku se pokrenuo časopis „Dubrovnik. Cviet narodnog književstva“ čiji su utemeljitelji i pokretači bili članovi kruga oko lista „L'Avvenire“, Matija Ban, Medo Pucić i Ivan August Kaznačić.¹⁰² Postoje tri sveska časopisa od kojih je samo prvi izišao u Dubrovniku, a ostala dva u Zagrebu. Glavni urednik bio je Matija Ban dok su Medo Pucić i Ivan August Kaznačić bili pomoćni urednici. U uvodnom dijelu drugoga sveska Matija Ban je ovim riječima protumačio svoj program: „da se od propasti sačuvaju, sredstvom pečatnje, pesnički sastavci starih Dubrovčanah i drugo, da se mladim našim spisateljima otvori jedno polje delovanja, kroz koje bi se narodnost slavljanska u ovim stranama konačno utvrdila i dalje imajući taj cilj u vidu podelili smo letopis naš na dva razdela, opredeljujući prvi za staro književstvo, a drugi za novo“. Iz navedenoga može se zaključiti kako je osnovni program časopisa bio poticati književnost na narodnom jeziku i borbu za narodni jezik uz očuvanje i njegovanje stare dubrovačke književnosti, također proklamirati ideju ujedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske.¹⁰³

U dva sveska časopisa Matija Ban bio je autorom brojnih pjesama i tekstova političkoga i domoljubnoga karaktera. U drugom dijelu prvoga sveska Ban je tiskao svoju kulturološko-povijesnu studiju „Zercalo poviestnice dubrovačke“ u kojoj je prvotno iznio

¹⁰⁰ BAKJA. *Časopis Dubrovnik. Cviet narodnog književstva*. <https://www.matica.hr/kolo/287/casopis-dubrovnik-cviet-narodnog-knjizevstva-19925/>.

¹⁰¹ TOLJA. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. 248.

¹⁰² ĆOSIĆ. *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika*. 11.

¹⁰³ BAKJA. *Časopis Dubrovnik. Cviet narodnog književstva*. <https://www.matica.hr/kolo/287/casopis-dubrovnik-cviet-narodnog-knjizevstva-19925/>.

pregled dubrovačke političke i gospodarske prošlosti, dok se u drugom dijelu studije osvrnuo na jezikoslovnu situaciju s ciljem približavanja grada i naroda slavenskom svijetu, te je u skladu s time napisao kako je ime Dubrovnika stara slavenska riječ za šumu. Veličanje dubrovačke prošlosti i kulture podudaralo se s tadašnjim prevladavajućim dubrovačkim partikularizmom kojega je Ban bio svjestan te je svoju studiju zaključio u skladu sa svojim slavenofilskim uvjerenjem i cilju propagandnoga rada napisavši da je: „budućnost Dubrovnika sva u slavjanstvu;...ali u krilu slavjanstva moćiće térgovanjem i radinosti doprieti do kojeg stupnja svojega prošlog blagostanja“.¹⁰⁴ Kao što je navedeno, časopisi, novine i sva tiskana djela predstavljaju sredstvo za propagiranje određenih političkih, gospodarskih i kulturnih ideja pa je tako Matija Ban u spomenutom časopisu nastojao proklamirati svoje političke stavove i naume Ilije Garašanina. U skladu s time, u časopisu se pojavljuju i tri ode posvećene određenim osobama: prva „Karađorđu“, druga „Petru Petroviću Njegošu, vladiki i gospodararu crnogorskom“ i treća „Uzor pjesnički“, u kojima je Ban uzvišenim stilom i uz pregršt jezikoslovnih figura opisao spomenute osobe istaknuvši time svoju političku orijentaciju. Vjeruje se da je Ban u prvoj odi posvećenoj „Karađorđu“ prvi put upotrijebio riječ „Jugoslavija“: „Bi divno sve: mač ičiji / Još teže od tvog ne pade; / Miso jedinstva velikog / Iz duha tvog izpade; / Pri misli toj sad giba se / I silnoj u žestokosti / Sve Jugoslavije vri“.¹⁰⁵ U časopisu se posebno istaknulo djelo „Osnova sveslavianskog jezika“ u kojem se Ban pozabavio jezikoslovnim pitanjem. Ban je u djelu polazio od pretpostavke da su Slaveni započeli svoju narodnu i jezičnu povijest, a da su prirodni procesi, poput pojave i sazrijevanja narodnosti, doveli do raspada izvornoga jezičnoga kruga. Ono što je Ban smatrao jest da je jedan izvorni slavenski jezični krug u 19. stoljeću bio potpuno rascjepkan i podijeljen na više jezičnih krugova što je u konačnici rezultiralo udaljenošću slavenskih naroda.¹⁰⁶ Banova zadaća bila je učinkovitim sredstvima i načinima potaknuti proces sjedinjenja jezika. Pozivajući se na najpoznatije jezikoslovce, donio je podjelu slavenskoga svijeta koji je sadržavao četrnaest važnih narječja koja su se dalje dijelila u četiri glavna narječja (rusko, ilirsko, poljsko i češko) i u dvije grane sveslavenskoga jezika (jugoistočna i zapadna). Banu je problem zadavao ilirski jezik jer prema njemu zajedničko narječje može biti jedino srpsko te će u nastavku teksta, ali u ostalima u daljnjem svesku časopisa koristiti naziv serbski i kad govori o jeziku ili književnosti hrvatskoj. Također, Ban je s oduševljenjem pisao i slavio jezikoslovna shvaćanja Vuka Stefanovića Karadžića, posebice orijentiranost na govor naroda i

¹⁰⁴ *Isto.*

¹⁰⁵ TOLJA. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude.* 358.

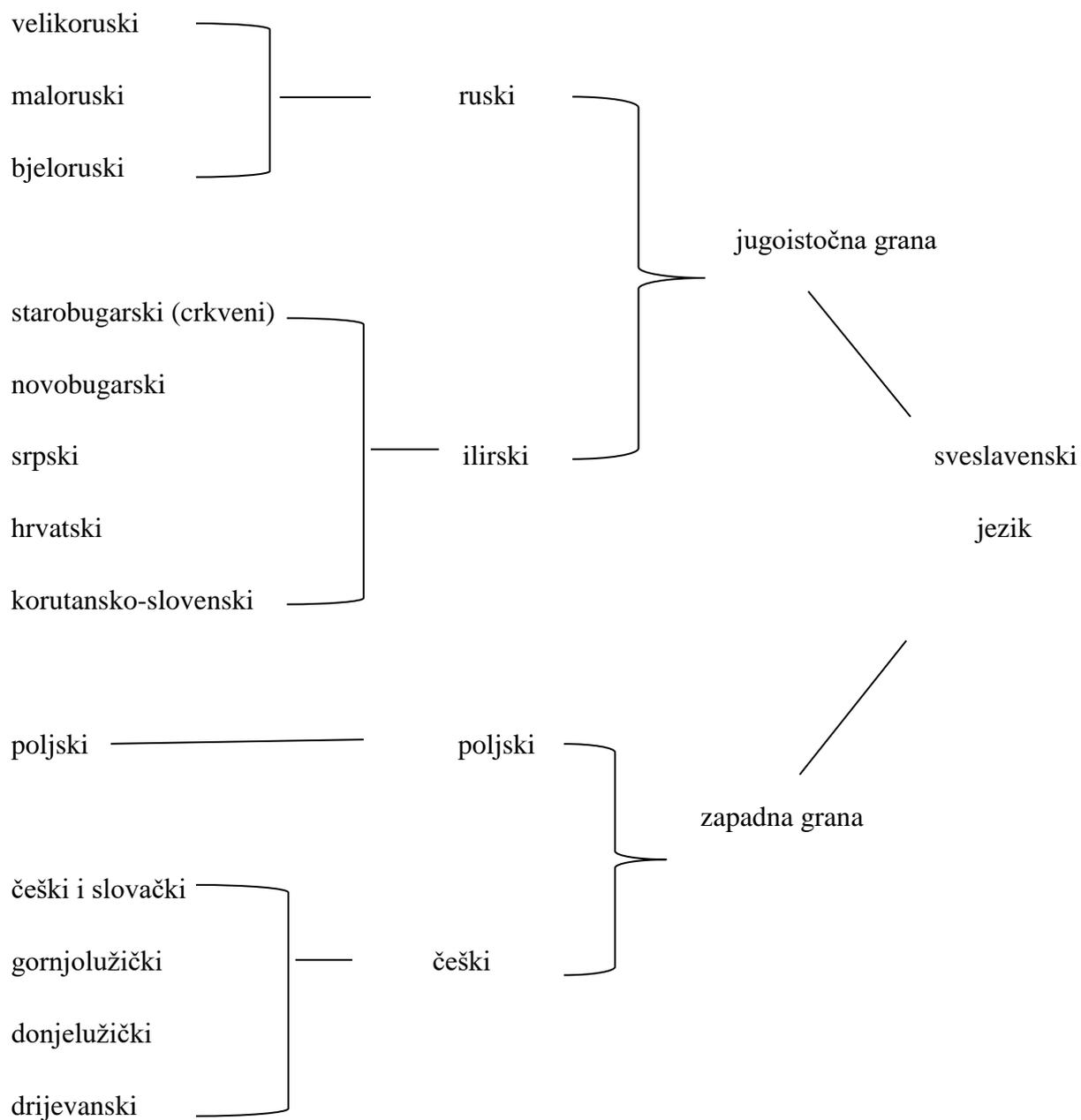
¹⁰⁶ BANAC. *Dubrovački eseji.* 87. – 88.

reformaciju pisma, te je na koncu prihvatio Vukovo učenje o štokavcima triju vjera.¹⁰⁷ Na temelju izrečenoga može se zaključiti kako su Banovi prijedlozi izrečeni u člancima spomenutoga časopisa predstavljali svojevrsno povezivanje Karadžićevoga jezičnoga srpstva s programom ilirske uzajamnosti u jezičnoj praksi. Bez obzira na program i političke članke časopisa, „Dubrovnik. Cviet narodnog književstva“ bio je prvi časopis na hrvatskom jeziku u Dubrovniku.

Osim publicističkoga rada Matija Ban istaknuo se kao autor brojnih djela pišući prvotno djela na talijanskome jeziku. Dolaskom u Beograd oformio se kao pjesnik srpskoga nacionalizma pišući povijesna i ljubavna djela, a sami naslovi ukazuju pravac kojim se kretao u stvaranju: „Pjesma Srbii prilikom povratka u otečestvo gospode Vučića i Avrama“, „Lazar, novski vojvoda“, „Car Lazar“ i drugi. Također, istaknuo se kao suradnik u brojnim tadašnjim novinama, listovima, kao autor raznih brošura, studija, čak je i napisao prvu knjigu o novoj strategiji u Srba „Osnovi ratni“ te je prevodio brojna djela s njemačkoga, francuskoga i talijanskoga jezika. Unatoč brojnom književnom doprinosu njegova djela nisu zauzela ključne pozicije ni u hrvatskom, a ni u srpskom kulturnom krugu, brojni autori smatraju kako su njegova djela u razdoblju stvaranja dosegla razinu Shakespeareovih, ali su pojavom novoga književnoga stila i autora jednostavno pala u zaborav.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *Isto.* 89. – 90.

¹⁰⁸ <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1207>.

Prikaz 2. Grafički prikaz Banove podjele sveslavenskoga jezika (Banac, *Dubrovački eseji*. 89.).

Berlinski kongres 1878. godine

Duboka ekonomska kriza, ratni sukobi, teritorijalni gubitci obilježili su prvu polovicu 19. stoljeća za Osmansko Carstvo. Unatoč brojnim pokušajima reformiranja Carstvo se u drugoj polovici istoga stoljeća počelo polako raspadati. Na takvo stanje dodatno su utjecala nezadovoljstva malih naroda i njihove težnje za neovisnošću predstavljajući time preveliko opterećenje za nestabilnoga „bolesnika na Bosporu“. Problem održavanja ili propasti Osmanskoga Carstva oblikovalo se kao Istočno pitanje te je pokrenulo brojne sukobe i animozitete. Velike europske sile nastojale su ojačati svoj utjecaj na područja pod osmanskom upravom ili barem donekle spriječiti prevelik utjecaj drugih država koji bi mogao uzrokovati disbalans snaga u Europi. Prostor na kojem su se najveći problemi zbili bila je Bosna i Hercegovina. Uz ekonomsku krizu Bosnu i Hercegovinu potresli su valovi pobuna raje, to jest kršćanskih seljaka, protiv sve većega pritiska i nameta muslimanskih aga i zemljoposjednika.¹⁰⁹ Sultanove reforme pokazale su se tek pukim, neuspješnim, pokušajem za reguliranje položaja kršćana u Bosni koji je dobro predstavljen u sljedećim rečenicama: „U sarajevskom polju je, kako sam čuo, od sve Bosne najgori stališ za Krstjane. Ondě Krstjani ništa pod nebom neimaju, ni kuće, ni kućišta, ni mačke; nego ono, što se vidi, to je sve agino...Harač u Bosni mora platiti svaki, koji nije Muhamedovac, il je ondě stanujuć il nije. Harač se platja koliko paša nametne“.¹¹⁰ U tako nestabilnim trenutcima neke su europske sile započele širiti svoje utjecaje na to područje s konačnim ciljem prisvajanja toga teritorija, primjerice Austrija. Nova krucijalna kriza započela je izbijanjem ustanka kršćana u Bosni i Hercegovini 1875. godine i poznata je kao Velika istočna kriza. Obje susjedne države, Crna Gora i Kneževina Srbija aktivirale su svoje trupe i objavile sljedeće godine rat Osmanskom Carstvu, a te iste godine buknuo je i ustanak na području Bugarske, tadašnjega Dunavskoga vilajeta. U sjeni ratnih sukoba u Carigradu se održala međunarodna konferencija poslanika najviših europskih sila o rješavanju stanja na Balkanu. No same pokušaje političara spriječio je novi osmanski zakon koji je proklamirao nedjeljivost države i jamčio vjersku slobodu nemuslimanima.¹¹¹ Naravno, takve odredbe ustava nisu se poštovale i kako svaka ruska intervencija za poboljšanjem uvjeta nije urodila plodom Rusija je 1877. godina objavila Osmanskom Carstvu rat.¹¹² Kako bi zaustavila sudjelovanje Austrije u ratu Rusija joj je u

¹⁰⁹ MATUZ. *Osmansko carstvo*. 138. – 144.

¹¹⁰ MAŽURANIĆ. *Pogled u Bosnu*. 55 – 56.

¹¹¹ MATUZ. *Osmansko carstvo*. 144. – 146.

¹¹² Tijekom 19. stoljeća Rusija je u vanjskoj politici iskorištavala sve veću slabost Osmanskoga Carstva i podupirala je ustanke malih naroda pod osmanskom vlašću. Ruskom ekspanzionističkoj politici išla je u korist

zamjenu za neutralnost prepustila Bosnu i Hercegovinu. Osmanske trupe nisu se mogle oduprijeti ruskima koje su osvojile Bugarsku i približile se Carigradu. Kako bi se spriječilo rusko zauzimanje tjesnaca Bospora i Dardanela u rat se umiješala Velika Britanija čijom je intervencijom zaustavljena ruska vojska. Godine 1878. potpisao se mirovni sporazum u San Stefanu. Prema tom sporazumu Osmansko je Carstvo moralo priznati neovisnost Crnoj Gori, Srbiji i Rumunjskoj i teritorijalno proširenje na štetu njihova teritorija. Također, ruskom intervencijom utemeljila se Velika Bugarska, takozvana Sanstefanska Bugarska, od Skopja i doline Vardara sve do Soluna i Egejskoga mora pod ruskim patronatom čime je ojačao njezin utjecaj u jugoistočnoj Europi. Osmanlije su zadržale Trakiju, Solun i Halkidiku.¹¹³ Nakon sklapanja sporazuma Austro-Ugarska, Velika Britanija i Njemačka smatrale su da je Rusija stekla prevelik utjecaj na prostoru Balkana i Bliskom Istoku te su zahtijevale nove pregovore. Na poticaj grofa Andrásyja, ministra vanjskih poslova Austro-Ugarske Monarhije, sazvan je 1878. godine Berlinski kongres kojim je presjedao njemački kancelar Otto von Bismarck. Na kongresu su se revidirali zaključci potpisani mirom u San Stefanu. Prema novim zaključcima potvrđena je neovisnost Srbiji, Crnoj Gori i Rumunjskoj. Srbiji je proširen teritorij te je dobila četiri okruga koja su prije rata bila u sastavu Osmanskoga Carstva, a to su: niški, pirotski, toplički i vranjski. Umjesto Velike Bugarske osnovale su se dvije bugarske države: samostalna Kneževina Bugarska i Istočna Rumelija, autonomna pokrajina u sklopu Osmanskoga Carstva, Rusija je dobila rumunjsku pokrajinu Besarabiju, Velika Britanija zaposjela je Cipar. Austro-Ugarska Monarhija dobila je pravo na zaposjedanje Bosne i Hercegovine, osim Novopazarskoga sandžaka koji je ostao pod sultanovom upravom.¹¹⁴ Pravno je Bosna i Hercegovina i dalje bila sastavni dio Osmanskoga Carstva, ali sve jači austrijski utjecaji i kontrola kao i slabljenje Carstva rezultirat će aneksijom Bosne i Hercegovine početkom 20. stoljeća.

Berlinski je kongres izmijenio donedavnu sliku osmanske jugoistočne Europe te je drastično smanjio osmansku moć u Europi i Aziji. Neke zemlje nisu bile zadovoljne zaključenim odredbama, ostala su neriješena pitanja između Osmanskoga Carstva i Grčke što će kasnijih godina kulminirati ratnim sukobom. Prvotna namjena smanjenja utjecaja i kontrole Rusije na prostorima Balkana ostvarena je, no u korist Austro-Ugarske Monarhije što je uzrokovalo napetosti između ta dva carstva.

ideja panslavizma među malim slavenskim narodima prema kojoj se Rusija smatrala zaštitnicom njihovih težnji u borbi za samostalnost.

¹¹³ MATUZ. *Osmansko carstvo*. 146. – 150.

¹¹⁴ VRKATIĆ. *Pojam i biće srpske nacije*. 402 – 423.

Tijekom svih ratnih zbivanja i političkih previranja srpska nastojanja i propagandni rad u skladu s izrečenim i dopunjenim ciljevima „Načertanija“ i dalje su bili aktivni posebice na prostorima Bosne i Hercegovine nad čijim se prostorom htjela uspostaviti kontrola i ujedinjenje sa srpskom maticom. Tadašnji bosanski fratar Grga bio je svjedok srpskih posezanja i uznemirenosti bosansko-hercegovačkih Hrvata o mogućoj srpskoj okupaciji uoči Kongresa. Rezultat toga je potpisana izjava franjevačkih samostana i župnika grofu Andrassyju: „Pošto se glasa da Kneževina Srbija na tom slavnom kongresu ište aneksiju Bosne za sebe, mi potpisani od strane svega bosanskog katoličanstva svetčano protestiramo pred svim poslanicima velevlasti, na tom kongresu se nalazećih, protiv tomu nezakonitomu i neopravdanom zahtjevu Kneževine Srbije“.¹¹⁵ Ova izjava veoma je važna jer prikazuje slabost i neuspješnost srpske propagande. Prema sadržaju „Načertanija“ franjevci su bili kulturni i vjerski predstavnici bosanskih Hrvata katolika, to jest ključni element za uspješnost propagande na tim prostorima, iz ove izjave može se zaključiti kako je postojao veliki animozitet franjevaca prema Kneževini Srbiji i njezinoj politici te da zasigurno nije bila ostvarena njihova aktivnija i uspješnija suradnja. U korist tome ide i sama odluka Kongresa prema kojemu je Monarhija zauzela hrvatske zemlje pod osmanskom vlašću, to jest Bosnu i Hercegovinu, koje su se time našle u istom državnom okviru u kojem se nalazila trojedna kraljevina i druge hrvatske zemlje.¹¹⁶ Nadalje, formiranjem dviju bugarskih država i buđenjem nacionalne svijesti svaki srpski propagandni utjecaj bio onemogućen. Time se može zaključiti kako je srpska vanjska i nacionalna politika izrečena u djelu „Načertanije“ doživjela svoj neuspjeh te je bila primorana na reorganizaciju politike i taktičnije djelovanje. Novo uređenje na Balkanu donekle je smirilo napetosti koje će koncem 19. i početkom 20. stoljeća poprimiti nova obilježja i kulminirati Balkanskim ratovima, a kasnije djelomično dovesti i do Prvoga svjetskoga rata.

¹¹⁵ ŠIMUNIĆ. *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. 89 – 90.

¹¹⁶ *Isto*. 90.

Zaključak

Godine 1808., uslijed ratova antifrancuske koalicije, ukinuta je višestoljetna postojanost i nezavisnost Dubrovačke Republike. Odlukama Bečkoga kongresa teritorij nekadašnje Republike ponovno se našao u zajednici s većinom hrvatskih zemalja. No ratno stanje, oskudica i gubitak samostalnosti dodatno su pogoršali postojeću društveno-političku krizu u Dubrovniku koja se u postrepublikanskom razdoblju manifestirala u obliku posebnoga dubrovačkoga partikularizma obilježenoga averzijom prema Austriji, slavljenjem zlatne prošlosti Republike i željom za ujedinjenje Trojednice. Svaki pokušaj gušenja dubrovačkoga partikularizma od strane vlasti te neuspjelo ujedinjenje hrvatskih zemalja pogodovali su razvitku misli o Srbiji kao Pijemontu Južnih Slavena i kasnijoj pojavi srpskoga političkoga i kulturnoga ekskluzivizma u Dubrovniku. Sredinom 19. stoljeća Srbija je bila mala autonomna kneževina u sklopu Osmanskoga Carstva čiji se narod nalazio i izvan njezinih granica. Stoga se u političkom vrhu Kneževine Srbije 1844. godine formirala tajna politika kojoj je cilj bio ujedinjenje svih srpskih naroda u jednu državnu zajednicu. Takvu politiku razradio je ministar unutarnjih poslova Kneževine Srbije Ilija Garašanin u dokumentu „Načertanije“ koji je nastao pod utjecajem poljske emigrantske politike. Dokument „Načertanije“ pokazao je izrazito velikosrpski karakter takve politike jer je, osim Srba, u srpsku državu uključivao i mnoge druge narode: Hrvate, Bugare, Muslimane, Makedonce, Crnogorce, Albance i druge. Krajnji cilj tajne politike bio je proširenje srpskih granica na susjedne zemlje i uvođenje srpske dinastije i pravno-političkoga sustava u navedene zemlje. Za ostvarivanje iznesenih ideja predviđalo se formiranje tajne organizacije sastavljene od veoma odanih i stručnih osoba. Organizacija je započela s djelovanjem 1849. godine te je njome rukovodio Ilija Garašanin, a jedan od njegovih glavnih suradnika bio je Matija Ban iz Dubrovnika. Matija Ban bio je dubrovački književnik, diplomat, političar te kolovođa južnoga predjela u Garašaninovoj propagandi. Tijekom 1848. godine započeo je sa svojim političkim i kulturnim radom u duhu tajne politike. Na temelju njegove korespondencije sa Stevanom Kničaninom, članom Savjeta, otkrivaju se lokacije Banove misije. Naime, tijekom 1848. godine Ban je posjetio Srijem, Zemun, Zagreb, Karlovac, Dalmaciju, točnije, Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik, a tijekom tih putovanja susretao se s istaknutim političkim i kulturnim osobama. Glavna zadaća njegove misije bila je propagiranje ujedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske, ispitivanje mogućnosti za oružani ustanak, širenje gledišta srpskoga političkoga vrha te ispitivanje raspoloženja stanovništva prema istom. Osim putovanja i sastanaka, Ban se u tajnoj organizaciji istaknuo kao autor ustava same organizacije. Garašaninovo nezadovoljstvo efikasnošću rada, Banove

prepirke s Verkovićem te mogućnost otkrivanja tajne organizacije od strane austrijskih vlasti rezultirale su povlačenjem Bana u Beograd i posvetom publicističkom radu. U razdobljima nove srpske dinastija Ban je nastavio s propagandnom djelatnošću orijentirajući se na stanje u Bosni. U skladu s time formirao je Odbor srpsko-bosanski s ciljem oslobađanja Bosne od tuđinske, osmanske vlasti. No nedostatak novčanih sredstava, sve jače austrijske aspiracije prema Bosni i kasniji atentat na kneza Mihajla rezultirali su Banovim povlačenjem iz političkoga života.

Tajna organizacija nije ostvarila cilj zbog kojega je i osnovana, to jest nije organizirala ustanak, nije oslobodila zemlje od osmanskoga jarma i nije ih ujedinila s ostatkom teritorija Kneževine Srbije. S druge strane, srpski politički vrh pronašao je suradnike i istomišljenike iz redova nesrpskih naroda, primjerice Dubrovčanina Matiju Bana. Iako velikosrpska politika Ilije Garašanina nije naišla na još jači i širi odaziv živjela je još dugi niz godina te je simbol početka velikosrpske agresije tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća.

Popis korištene literature

AGIČIĆ, Damir. *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću*. Zagreb: AGM, 1994.

BAKIJA, Katja. *Časopis Dubrovnik. Cviet narodnog književstva*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002. Pristup ostvaren 18. prosinca 2022. godine.

<https://www.matica.hr/kolo/287/casopis-dubrovnik-cviet-narodnog-knjizevstva-19925/>.

BANAC, Ivo. *Dubrovački eseji*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 1992.

ČEROVIĆ, Božidar. *Nekoliko pisama iz Karađorđeva ustanka*. Digitalni arhiv Infobiro Mediacentar Sarajevo, 2010. Pristup ostvaren 20. studenoga 2022. godine.

<http://www.infobiro.ba/article/684697>.

ĆOROVIĆ, Vladimir. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Prosveta, 1989.

ĆOSIĆ, Stjepan. „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (1995), br. 33: 177 – 203.

ĆOSIĆ, Stjepan. „Dubrovnik u Ilirskim Pokrajinama“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (1997), br. 35: 37 – 62.

ĆOSIĆ, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1999.

ĆOSIĆ, Stjepan. VEKARIĆ, Nenad. *Dubrovačka vlastela između roda i države, salamankezi i sorbonezi*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005.

ĆOSIĆ, Stjepan (ur.). *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika*. Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.

FORETIĆ, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808., Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

GRBEŠIĆ, Grgo. „Od ilirskoga pokreta i jugoslavenske ideje do neuralgičnih točaka u hrvatsko-srpskim odnosima u 20. stoljeću“. *Diacovensia: teološki prilozi* 21 (2013), br. 1: 85 – 107.

GRČEVIĆ, Mario. „Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme“. *Filologija* (2009), br. 53: 1 – 53.

KUNTIĆ, Alba. *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*. Beograd, 1969.

„Ljudevit Gaj: Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa“. U: *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (on-line)*. Pristup ostvaren 22. studenoga 2022. godine.

<http://ihjj.hr/iz-povijesti/ljudevit-gaj-kratka-osnova-horvatsko-slavenskoga-pravopisa-a/32/>.

MATUZ, Josef. *Osmansko Carstvo*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

„Matija Ban“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 18. prosinca 2022. godine.

<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1207>.

MAŽURANIĆ, Matija. *Pogled u Bosnu*. Zagreb: Konzor, 1992.

MOHARIĆ, Martina. „Rusija u drugoj polovici 18. stoljeća“. *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 3 (2010), br. 3: 177 – 184.

SELIMOVIĆ, Meša. *Za i protiv Vuka*. Sarajevo: Svjetlost, 1972.

STANČIĆ, Nikša. „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. *Cris: Časopis povijesnog društva Križevci* X(2008), br. 1: 6 – 17.

ŠIDAK, Jaroslav. *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1973.

ŠIMUNIĆ, Petar. *Načertanije – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Zagreb: Globus, 1992.

TOLJA, Nikola. *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*. Dubrovnik: Vlastita naklada, 2011.

VALENTIĆ, Mirko, ČORALIĆ, Lovorka (ur.). *Povijest Hrvata, druga knjiga: Od kraja 15. stoljeća do kraja prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

VRKATIĆ, Lazar. *Pojam i biće srpske nacije*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

ŽÁČEK, Václav. „Suradnja Ljudevita gaja s Františekom Zachom“. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 3(1973), br. 1: 139 – 159.

ŽUREK, Piotr. „Hotel Lambert i razotkrivanje hrvatskog Branislava“. *Časopis za suvremenu povijest* 36(2004), br. 2: 609 – 620.

ŽUREK, Piotr. „Knez Adam Czartryski i plan balkanske federacije (1804 – 1806)“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (2005), br. 43: 129 – 138.

ŽUREK, Piotr. „Nova interpretacija geneze Načertanija: srbocentrizam Hotela Lambert i Hrvati“. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 6(2006), br. 1: 629 – 648.

ŽUREK, Piotr. „Pad Dubrovačke Republike i ruska politika Adama jerzyja Czartoryskog“. *anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (2012), br. 50: 163 – 179.